

POZSONY

és

K Ö R N Y É K E.

POZSONY RÉGÉSZETI MŰEMLÉKEI

VÁZOLA

RÓMER FLÓRIS.

POZSONY.

NYOMATOTT WIGAND KÁROLY FRIGYESNÉL.

1865.

POZSONY RÉGÉSZETI MŰEMLÉKEI

VÁZOLA

RÓMER FLÓRIS.

Ha azon férfiak műveit tekintem, kik a történelem és helyleírás igen érdekes terén megelőzték; ha azok gazdag forrásait, melyeket használniok sikerült, meggondolom, és viszont eszembe jut, miszerint magamnak is majd ugyanazon téren, de más irányban kell mozognom; s ha az előttem felhalmozott anyagot szemlélem, és mégis minden lépten azt érzem, hogy itt nem kiválasztás- és rostálásról, hanem a rendezés- és teremtetésről van szó; midőn egyrészt kerülnöm kell a túlradást, más részről pedig száraz lajstrommal sem szabad olvasóimat untatnom; ha nem is élvezetet, de legalább tanulságos olvasmányt ohajtok nekik nyújtani; és ha végre az ily vállalat nehézségei még az által is tetéztetnek, hogy a közlendő tárgyaktól távol lakom: senki sem fogja rossz néven venni, ha ez esetben nyilván bevallom azon elfogultságot, melylyel jelenleg tollamhoz nyulok, midőn ily szerény kísérletet kell oly választékos olvasókör elébe bocsátanom akkor, midőn szülővárosom a magyar orvosok és természet vizsgálók gyűlése alkalmával ünnepjeinek legdiszesebbikét üli.

Előre bocsátom, hogy több ízben oly férfiaknak, kiket a tudós világ századok óta a történetírás terén első tekintélyeknek tartott, bal nézeteit, melyek tüzetesb ítészet hiányában bizonyos előszeretettel után imádtattak, helyre kell igazítanom; de végre itt az idő, hogy a való győzzön és az archaeologia napvilágánál az ingadozó alapra épített tévedések szűnjenek és a hamis vélemények ködje végre eloszoljék.

Mindjárt Pozsonynak régi neve az, mely századok óta élénk tollharczot idézett elő, és sokan még mainapon sincsenek magukkal tisztában, nem kell-e a latin *Posonium* helyett inkább *Pisonium*-ot írni, és vajjon nem szabad-e Pozsonyt római gyarmatnak tartanunk?

Én határozottan *Posonium* mellett harczolok, és a XV-ik századnak szüleményét, a *Pisonium*-ot, minden rómaiás következményeivel nem tartom másnak, mint Hollós Mátyás királyunk udvarában élt olasz udvari tudó-

sok negédeskedő enyelgésöknek, a classicitas gyermekes utánzásának; midőn t. i. a név hasonlatosságánál fogva az ősrégi Posonból épen úgy teremték a remekírókban történetesen előforduló Piso kedvéért Pisoniumot, valamint Sempronius tiszteletére változtatták Sopront Semproniumra, Caesarról keresztelék Császárt Caesareának, Marczalit származtatják Marcellustól, Kurta-Keszt Curtától stb.

Poson, mely diákosan Posoniumnak hangzik, Pozsony eredeti neve, melyről a tudós külföldiek azt hívék, hogy a szebb hangzású Pisoniumból barbarul átmódosított. Azonban különös, hogy semmiféle hazai okmányban századokon át a Pisonium név elő nem fordul. A pannonhalmi okmányban 1091-ről „*tertia pars tributi de Poson in omnibus rebus tam praesentibus, quam futuris*“, van említve, — Vind. dipl. a Chrys. Novák. 8. l. — Thuróczi „Chronicon“-jában folytonosan Posont, castrum Poson-t ír, és régiebb okmányokban szintén ilyen név alatt fordul elő a város; valamint a főispánok is Posonienses czim alatt ismeretesek, sőt a legrégiebb káptalani pecséten, mely 1283-iki okmányról függ, és a városnak legrégiebb pecsétjein egyedül Poson említetik (l. 1. és 2. ábra); Csallóköz szigete „Posonium minus“-nak hivatik, míg Pozsony megyéjét „Posonium maius“-nak hívják;



1. ábra.



2. ábra.

a misérdi útnak 1420-ban Posonut volt neve; 1211-ben Posontova (Posontava) említetik. Somogy megyében Poson helység vagyion, s 7 ujév szerint (C. dipl. V. II. 528) még egy második is olvasható; Poson azonfelül személynév gyanánt is előfordul (C. dipl. V. 300); míg ellenben a

Pisonium elnevezés még Mátyás Király korában sem jön elő okmányokban. És mégis iparkodnak némelyek az elmúlt századokban Pozsony régi elnevezését elfeledtetni és a latinul hangzó neve által neki nemcsak a classicitas nimbusát megszerezni, hanem alapítóul egy római hadvezért is találni.

Itt szűkebb a hely, mintsem hogy ezen vélemény ítézetébe bocsátkozhassam, de véleményem mellett szól az, hogy ámbár Bonfinius (Dec. I. Libr. I. 4. 50.) folytonosan Posonium helyett Pisoniumot használván, határozottan ezt mondja : „Pisonium in Danubii ripa situm, quod . . . conditoris nomen referre gloriatur, non parum Romanae redolens nobilitatis, a **Pisone** namque nominatum, qui Pannoniis praefuit, et Thraces ad Mysios deficientes domuit, . . . aliqui a **Pisone**, frugi etiam cognomento, qui a Valente fuit interfectus; és tovább (p. 25. 4.) : Pisonensi (conventui, comitatui) vetusta civitas nomen dedit, quae a **Pisone** nomen assumpsit, és : (Dec. II. Libr. IV. 222.) Pisonium venit Romanae gentis opus.

Ámbár utánna Munster Cosmographiae universalis Libr. VI. 808 l. mondja : Pisonium in Danubii ripa situm, non parum Romanae redolens nobilitatis a **Pisone** nominatum est, qui Pannoniis praefuit; Ranzanus Epitome Rerum Hung. Index I. mégis így nyilatkozik : Supra Pestensem (Comitatum) ad M. Romanorum passuum ferme centum abest Posoniensis, nomen habens a vetusta urbe, Pisonium ut credo, aliquando ab aliquo e Romanorum Pisonum familia nominata. Sed vulgus postea i mutata in o litera, pronuntiavit Posonium.

Ranzanus maga tehát csak gondolja vagy hiszi ezeket, de határozottan mondani nem meri.

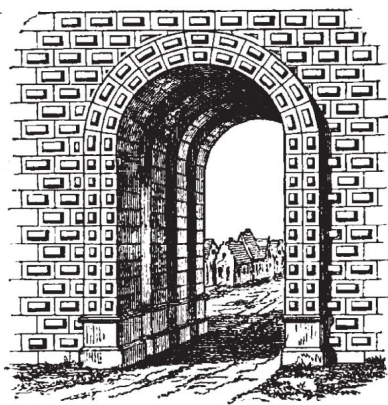
Braun : „Libr. IV. Urbium praecipuarum totius mundi“ czimű munkája 44 l. azt állítja : hogy Lazius ezen nevet és ennek származtatását in scriniis eiusdem urbis találta és a főnebbi véleményt föltétlenül elfogadja. Hanem a „Topographia Magni R. Hungariae“ szerzője 385. l. ezt írja : Pisoniumne an Posonium Civitas dicenda sit, Grammatici certant, et adhuc sub iudice lis est . . . és miután a III. és IV. fejezetben a különböző véleményeket felsorolja, szintén hajlandónak látszik Pisót a város alkotójául elfogadni.

Bél (Notitia Hung. Novae. I. 81. l.) úgy látszik, nem akar egészen a tétovázó Lazius, kit coniectationum mirum artifex-nek nevez, véleményéhez hajolni, és maga magának azon egyszerű kérdést teszi : Cur ager Pisoniens crearet monumentis, ruderibusque Romanis? Mire igen könnyen felelhetett volna

azon nyilatkozattal, hogy e téren soha hosszabb ideig nem tartózkodtak.

Moller még tovább megy romanismusában és Pisoniumot a jó borsó-földtől szeretné származtatni! Korabinszky „Beschreibung der kön. ung. Haupt- Frey- und Krönungsstadt Presburg“ című munkájának 10. l. Pisonium mellett rajong, miután már a tudós Bél kizáróan Pisoniumot használt; és ezen vezéreket követték legujabb ideig mások is, egyedül a római régiségek alapos ismerője, a nyugodt s körülnéző Schönwiesner volt az, ki már 1781-ben: *Itineris*... et *Comm. Geogr. Pars II.* 215. l. nyíltan mer fellépni és ezen nevetséges föltevésnek hamis alapját kiforgatni; midőn ezt írja: „Hanc tamquam prioris (inscriptionis) partem Lacius uno contextu edidit... cum insulsis prorsus, **quas piget referre**, illationibus; quippe ab hoc Pisone... censet Pisonium seu Posonium et lacum Peiso, Jorrandi Pelsodem denominatum; és a B) jegyzethez odaállít: *Lacus Peiso legitur apud Plinium seniore, qui consulatum Apri et Maximi, in hoc lapide memoratum, uno amplius saeculo praecessit.*“

A folytonosan felmerülő pisei rómaiságnak és a rómaiaknak vélt műemlékek létének, milyeneket még a korona-tornyon is akartak feltalálni, kétségkívül egyik oka P. Fuhrmann Máté véleménye, ki „Alt und neues Wien“ című munkája II. k. 717 l. ezt állítja: „146. lapon a hainburgi kapuk mellett a posonyi ősrómai kapu áll, melyet ma Wedritzi kapunak neveznek, azon oldalról fölvéve, melylyel a város felé néz, s melyet ugyanazon munkából, mint érdekes mellékletet, ide csatolok (l. 3. ábra).



3. ábra.

Kételkednek ugyan némelyek, hogy a rómaiaknak valahol a Dunán túl és főleg Pozsonyban várak lett légyen és építményeket emeltek; mert a német Marchmannok és Quadok és a vend Jazygek miatt soha sem eszközölhették volna; azonban ama kétséget könnyen lehet eloszlatni, és legalább Pozsonyra nézve kellett történnie, mert a város eredeti latin neve Pisonium, mely helyett

most elrontva (?) *Posonium* iratik, senki mástól nem ered, mint bizonyos *Piso* nevű római tábornoktól, a ki — hihetőleg *Augustus* császár idejében — a római katonaságnak parancsnoka volt és a nevezett várost építette. —

A mely véleményt leginkább megerősítik azon a környéken talált és bizonyos *Pisóról* említést tevő felirások. (*Tac. Ann. Libr. II. c. 8*; *Velleius Paterculus*; *Lazius*; *Bonfinius*; *Belius de Urbe Pison*, p. 8.)

Azonban a púpos-négyszet-kövek, melyeket *Fuhrmann* valamint a hainburgi, ugy a pozsonyi *wedritzi kapu*n római műemlékeknek tart, az újabb *Archaeologia* véleménye szerint a XII. és XIII. századnak maradványai, mint ezt báró *Sacken „Erläuterungen zur Karte der mittelalterlichen Baudenkmale in Kreise U. W. W.“* a bécsi régiségi társulat közleményei IX. köt. 1. füzetében a brucki (Lajta mellett) négyszögű toronyról, a hainburgi ugy nevezett bécsi kapuról, és a pottendorfi vár három hatalmas négyszögű tornyról bizonyítja.

Ha a púpos-négyszet-köveket*) mint római maradványokat akarjuk venni, akkor következetesség tekintetéből a fenn említett tornyon kívül még a régi várkaput is annak kellene tartanunk, mit azonban senki sem fog állítani, kinek az építészeti stilekről csak legcsekélyebb fogalma vagyon.

Ezekből világos, hogy az *Archaeologia*, mint tudomány, a történelmet, a hol kevesebbé bír itézi jellemmel, főleg azon szakokban, melyekből semmiféle beszélő műemlékeket nem bírnak, lépten nem követheti, sőt hogy nem bocsátkozhatik oly térnek megvizsgálásába, a hol a mesék határtalan országában vizsgálódásai számára többé semmi kézzel fogható indulópontokat nem talál.

Mind annak tehát, mit képzelménydus történetkészítők, de nem történetbuvárok, századokon át megfoghatatlan könnyelműséggel másokból kiirtak és minek kedvéért a legnevetségesebb eszméket, — p. o. azt, hogy a Fertő (*lacus Peisonis*—*Pisonis*) sz. György városáig terjedt, csak hogy *Pisonium* alatti létét bebizonyíthassák, kigondolták; az újabb fölfedezések előtt háttérbe kell lépnie és pedig már azon okból is, mert legalább nekem, minden tüzetes vizsgálódásaim mellett sem sikerült Pannoniában és szomszédságában a legcsekélyebb helyet, melyen a rómaiak bárha ideiglenesen is tartózkodtak, találnom,

*) Nem akarom itt tagadni, hogy a rómaiak valami ilyesfélével a rusticában nem éltek; mert használtak négyszögű köveket, melyek széleiken egyenesen csontkítvá valának, de minden a lapokon kiemelkedő pupok nélkül, melyek épen a középkorban jellemzőleg kifejlődnek.

hol téglák, fűtőhelyek, sírok, erősített váracsok, faltöredékek, mér földmutatók, edények nyomait nem találtam volna.

És mind e mellett sem sikerült Pozsonyban két római emlékkövön kívül más emlékre akadnom. Az egyik Szuborits Antal, főhercegi tanácsos Úr Duna-utczai 144. számú háza kertjében áll, a másikat Feigler Károly Úr kertjében láttam, a kecskeutczában, 352.sz. alatt, hol egyik falba be van falazva. Azonban ezekről sem tudjuk bizonyynyal kimutatni, hogy Pozsony területén találtattak legyen, sőt igen valószínű, hogy Dunán túlról szállítottak ide (l. Arch. közl. V. köt. 79. l.)

Semmit sem találván a rómaiak korszakából, és a barbar népek maradványai közül, legyenek azok a rómaiak előttiék, vagy azon időből valók, melyben mindig ellenséges táborként szemközt álltak, is igen keveset, vagy jobban mondván, semmit sem ismervén; nem marad egyéb hátra, mint írásbeli emlékeink nyomán, vagy azon maradványoknak, melyek igen csekély számmal korunkig fenmaradtak, vizsgálása után hozzá fogni a munkához, és a mi Pozsony középkori emlékei között jelenleg is meg van, röviden és töze-tesen előterjeszteni.

Hogy bizonyos rendben mozoghassak, jónak tartottam a Pozsonyban még található régiségeket következő sorban leírni : 1. a várt; 2. a város falait; kapuit és tornyait; 3. a téreket és utcákat; 4. az egyházi-, 5. a polgári építményeket; 6. a kisebb művészetek tárgyait.

I. A vár, vagy a Pozsony fölötti ház*).

Azon hegyen, mely már a legrégiebb korban az emberek figyelmét magára vonta, kell keresnünk Pozsony városa eredetét, azon városét, melyet minden bel- és külföldi utazási leírás szép fekvése miatt kiemel, úgy annyira, hogy Ipolyival méltán mondhatjuk : miszerint régi városoknál egyáltalán azon ösztönszerű izlést találjuk, melyet a legrégiebb gyarmatok letelepedésüknél a helyiség választásában tanusítottak. Vasárn. ujs. 1859. 422.

*) Ezen szó vár helyett, régi időben németben ezen szó ház is használtatott; így 1440-ben : als die Soldaten Rozgons in das Haus kamen, Motkó Presburger Zeit. 1857. 292-sz.; der neue Tabor war vom Haus beschossen, 1858. 253-sz.; Hausperig Schlossberg helyett 1450-ben, u. o. 1859. 52-sz.; 1445. említettik Themesker Bálint, purggraf auf dem Haus presburg; Knauz egy régi levélből sat., de még a XVII században is a végvárák is Granitz-Heusser-eknek neveztettek.

Már Thuróczi maga Pozsonyt gyakran mint *Castrum Poson*-t említi, mely erős őrséggel birt: *multi enim milites erant in Poson. L. I. c. XLIII.* és a kk.

Ha azonban az *Archaeologia* alapos törvényeinek, melyek a történelem, és okmányi adatok által igen gyakran támogattnak, csak némi hitelt adunk, és hazánk azon korbeli saját viszonyait tekintetbe vesszük, hogy t. i. nomád elődeink egyedül a keresztény vallás elfogadásával kezdék az európai erkölcsöket és szokásokat is elvállalni, a pozsonyi vár alatt alig ha szabad a XI. században mást értenünk, mint földgátönyokat, és nyakraőre emelt őrtornyokat, tehát mindenestre csak szükségleti építményeket, de korán sem emlékszerü műépületeket, melyek még a míveltebb nyugaton is csak a XII. században kezdetnek, következésképen nálunk rendesen fél századdal későbbben találhatók.

Hogy az említett korban a kőtemplomok és kőtornyok, itt ott egyet kivéve, a ritkaságokhoz tartoztak, tanusítják okmányaink, melyekben gyakorta *fa-várak*), *fa-templomok* és *kolostorok* előjönnek, míg a kőházaknál és kőtornyoknál az építési anyag mindég nyomatékosan kiemeltetik; mi okból a földvárak ismételve olvashatók és emlékek még mainap is a helynevekben fenmaradt.

Mivelhogy a pozsonyi vár nem feküdt meredek, el nem érhető sziklacsúcson, mely már természetfől fogva elég erőssé tette volna, hanem meglehetősen tágas fensíkon, melyen az őrségen kívül még egy káptalani templom és az e körül rendesen elterjedő temető is eltért, szükséges vala, hogy ezen építmények, falak és árkok által védelmeztessenek, főleg azon oldalról, melyet a közel fekvő és magasabb dombok uraltak, úgy hogy ez a hajítógépek által eléretvén, a várnak fájós pontja maradt későbbi időben is, mint azt Tollius már 1699-ben *Epist. Itiner. V. 142. l.* mondja: *Verum quod maximopere miratsum, qua (arx) Occidentem versis altiores multo colles respicit, nec fossa aliquius momenti, nec vallum, nisi perangustum est, quodque solis sudibus ab incurso hostili defenditur.*

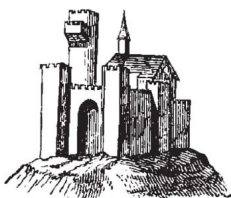
Nem lehet feladatom e helyen a védépítményeknek egymás utáni fejlődését követni, hanem inkább felelnem kell ezen kérdésre: mi maradt még fen a régi falakból?

) Igy például Volphgerus... de comitibus Houmburg ortus... intravit. Cui Dux Geycha... insulam Danubii dedit... ubi castrum ligneum faciens... Thwr. Chr. Hung. II. XI.

Bizonyosnak tekinthetjük, hogy a benső várépület a birtokos vagyona, a lakók szükségletei és az ostromtan időnkinti kifejlődése szerint gyakran átváltoztatott, hogy itt a fát a kő, a földhányásokat és árkokat a palánkok, falak és bástyák váltották fel.

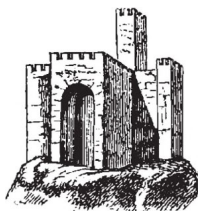
Hogy a nagytömegű, négyszögletes őrtorony, mely mint a vár legerősebb része, később a sz. koronának oltalmul szolgált, az eredeti várépítmény volt, valószínű; mert nem csak építési tekintetből a legerősebb, hanem természetesen állván, árkászok vagy falkosok által utóérhetetlen vala, és minthogy minden oldalról szabadon volt, mit mind a négy élén látható púpnégyszetű kövek tanúsítanak, bizonyos, hogy mély árokkal is volt körítve. Tehát egyedül ezen építmény valódi, több emeletű régi toronynak tekinthető, mely a homlokzaton kevésbé kiszökik, míg a három fenmaradó szögletben az épület falai egyszerűen folytatvák, és csak a földél alatt torony idomot öltenek fel, a részarányosság tekintetéből.

Bár történelmi fontosságot nem tulajdonítok Pozsony vára régi előállításainak, de mivel régészeti szempontból némi érdekléssel bírnak, felhozom a pozsonyi vár előtttem ismeretes legrégebbi rajzeit. Mindenek előtt két képecskét kell említenem, melyeket a reánk magyarokra nézve oly érdekes bécsi képek kronikájában találtam. Igaz, hogy az 1358. táján festett miniatűr képecskéik egészen ezen korszak jellegével bírnak, de miért lennének azért előttünk kevesebb kedvesek, mikor még is a pozsonyi várt akarják elénekbe állítani? — Egy „E” kezdőben a 31. lapon meredek sziklán



4. ábra.

a vár két oldalát látjuk (l. 4. ábra). A négyszögű tornyok a falból előszökellenek, a körívet kapu mögött áll a kerek őrtorony erkélyével, még hátrább a magas templomot a tetőből kinövő tornyával lehet látni. A hegy lábánál Thwroczi Chron. Hung. II. XLVIII. lapján leírt Henrik császár hajójának süllyesztése van ábrázolva.

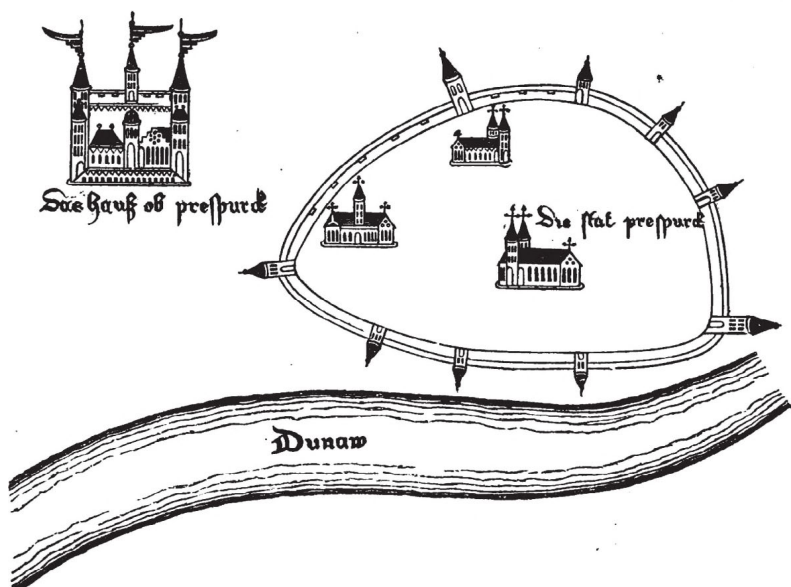


5. ábra.

Ugyanazon krónikában a 46. lapon „A” kezdőben, a LV. fejezet elején, László herceg Pozsony alatt tüzes kardú angyal által védelmeztetik. A vár (l. 5. ábra) szárazföldi oldaláról látható, egészen egyszerű, egy kapuval, előszökő toronnyal, hátul négyszögű magas őrtorony emelkedik, e képen a templomnak semmi nyoma.

Mind ezekből kiderül, hogy a festőnek nem volt szándéka a pozsonyi várról hű képet adni, ámbár az első képen álló templom azt látszik bebizonyítani, hogy neki a várbeli templom hajdani létéről tudomása volt.

E két előállításnál érdekesebb azon kép, mely egy nagyobb, Bécsset ábrázoló, alapterv fölött előfordulván, Pozsony alaprajzát és a vár homlokzatát elénk állítja, melyet Camesina Albert császári tanácsos és Bécs városa Conservatorától használat végett nyertem, és melyből egyedül e Pozsonyt érdeklő részt kisebbitve a 6. ábrában mellékelem. Ezen terv valószínűleg akkor jelent



6. ábra.

meg, midőn az osztrák hercegség uralkodója Magyarországon is királyi hatalommal birt, tehát vagy Albert vagy V. László király idejéből való.

Ezen felírás fölött : „Das Hauss ob prespurd“ egy kép áll, mely Pozsony várát elénkbe akarja vezetni; idővel meg fogjuk tudni, vajjon a régi várnak némi hasonmása-e ezen rajz? vagy csak képzelmenyes játék-e? melyet egyedül régészeti curiosum gyanánt szabad tekintenünk.

A mit a fenebbi erős őrtornyon kívül a főépületen találunk, alig érdemli az említést, és tanúsítja, mennyit pusztított e helyen a XVII. és XVIII. századok ujjitási viszketege; úgy, hogy a korábbi időből még az érintkezési pontok is teljességgel hiányzanak.

Azért tehát nagy örömöm volt, midőn Feigler Ignácz építész úrtól hallám, hogy a benső várban a régi káptalan templom nyomait találta; azonban a hely színére jöven, azt találtam, hogy a nyolczszögből készült pillérmaradványok, és a tág csúcsívek nyomai, melyek az épület falai közt fenn vannak, valamely templomtól fenn nem maradhattak, hanem inkább a királyi nagy lovagteremnek részletei; mert egyáltalán ismeretes dolog, hogy középkorban a keletelés iránti tisztelet oly nagy volt, miszerint azt csak a lehetetlenség esetében mellőzték, mi egy fensiknál, milyen a pozsonyi vár térsége vala, épen nem is képzelhető.

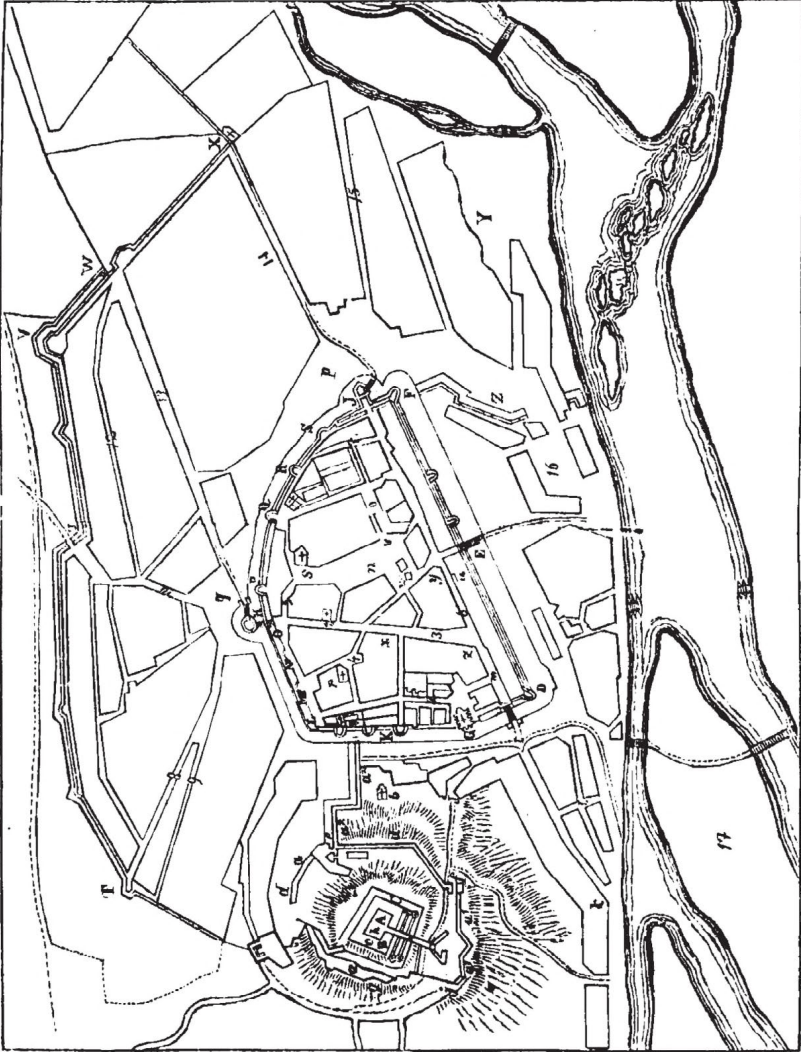
Véleményem szerint, a vártemplom nyomait, ha belőle csakugyan a sokféle átépítés után is valami fenmaradt, a palota déli falsora közt kellene keresni; mert ezen falak közt keletelve lett volna a templom; de még ezen kívül a nagy erkély táján is még némi régi tagozatok láthatók; ámbár ez mind együtt oly csekélység, hogy mai nap csak a Pálffy és Maria Theresia alatt történt átépítésnek és a királyi ujjitás nagyszerűségének látjuk nyomait, mely az újabb kor benyomását teszi a nézőre; a régiség színét csak a küllalak és régi kapuzata viseli.

A fennlevő nyomok után ítélve, magának a vár palotájának a XV. században nagyszerűnek kellett lennie, mert nem toronynak, hanem háznak czimzik a régiebb írók; mindazonáltal feltűnő, hogy királyaink, kik Pozsonyt oly gyakran látogatták, nem saját tulajdonukba, nem a várba szálltak, hanem vagy a városházba, vagy a városba, hol szintén házaik — domus regis — voltak, vagy magánosoknál szállásoltatták be magukat. Vajjon mi lehetett ennek oka? A királyi lakás csekély kiterjedése-e, vagy roskadozó volta, a kényelem hiánya? e kérdésekre való feleletet jelenleg függőben kell hagynunk.

Tekintetbe vevén a mai vár-területnek kifejlődését, lehetetlen, hogy magát a várdomb fekvését szem elől téveszszük. Legvalószínűbb, hogy azon hegy-magaslatnak, mely a Dunától észak felé 180°-nyi hosszúságban, 150—200° szélességgel elterjed, tetején, azaz a mostani várak helyén, a régi vár őrtornya kerítő falaival állott, és alkalmasint élő sziklából vajt árokkal volt kerítve.

A vár A)*) nagyobbitása alkalmával, úgy hiszszük, a nyugoti védőfal a

*) Ezen leírás értelmezésére szolgáljon az ide mellékelt alaprajz, — 7. ábra — mely a várt és az egész várost magába foglalván, ezen czím alatt: „Grundriss der Haupt-, Resi-



7. dőra.

denz- und Krönungsstadt Presburg in Ober-Ungarn, stb. Carolus Joh. de Redel delineavit 1751.“ a cs. hadügyi levéltárban Bécsben őriztetik, és nekem Jaan kapitány úr kitünő szíveségéből használatra átengedtetett.

A várhoz tartozó jelek magyarázata : A) a vár; B) a koronatorony; C) a vár-árok; aa) a várfalak; b) sz. Miklós temploma; c) a 6 lábnyi várfal; d) első kerek torony; e) második kerek torony; f) régi várkapu; g) nyugati előudvar; h) kút a vár-udvarban; i) kölépcső, mely a régi kapuhoz vezet; j) befalazott várkapu; k) a vízi torony tája.

nyugatészaki vártoronytól az északi kerek toronyig d) terjedett, mely a vár-hegy meredek lejtője fölött áll; innen a másik toronyig e), mely a város fölött áll, kanyarodik, ismét vissza felé fordul a vár keleti udvarán keresztül a lejtőn a diadalkapu felé, melynek déli magas fala mai nap is fennáll.

Ez utóbbi kerektoronytól a régi vár kapuig f) ismét egy fal terjed, a kapun túl pedig különféleképen tört vonalokban, mint azt a védelmi rendszer kívánja, a külső fal a 'a') elvonul azon falig, mely a k o r o n a t o r o n y B) nyugati falával egyenközü. Ezen fal által egy új, terjedelmes udvar képeztetik. Végre a nyugati nagy udvart g) képezi azon lejtő, mely a számárhegy felé fekszik és a várt a legujabb fal által a vártcztától elválasztja. Ezen tér valószínűleg az árkok c) betöltése, és a gátonyok lehúzása által közlekedésbe jött a várhomlokzat előtti főtérrel, melytől a nyug. diadalkapu által el volt választva.

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy épen azon várpalota fal c), mely a várnak leggyengébb pontján a s z a m á r h e g y felé áll, hat lépést mér szélességében, és minthogy ezen vastagság egész a tetőzet alá ér, következik, hogy a északnyug. torony fenn ezen falon ül; továbbá azon széles és mély árok C) fölött, mely a homlokzat előtt elterül, hajdan v o n ó h i d *) lebegett, és hogy egy ostromlott vár, legnagyobb szükségéről, a vízről is volt gondoskodva; mert Zsigmond kir., 1436. Rozgonyi kapitánysága alatt kutat h) ásátott, melynek költségére 2000 aranyforintot rendelt, mely a tömlőczben meghalt Pankucher után fennmaradt. Motkó Pr. Z. 1858, 28. sz.

Ezen kútról azt írja Tollius Epist. Itin. V. 142. l.: „In interiori area puteus est profundissimus, Danubio ex quo scaturiginem accipit, aqua altitudine par“.

A kerítő falak közt az északnyugati toronytól a régi várkapuig terjedők leginkább figyelemre méltók. Valamint a falak, úgy a tornyok is granit duczokból állanak, a kőragasz gazdagon van apró kavicscsal keverve, és idővel maga is kőkeménynyé vált.

Az első és második kerektorony közt egy kisebb ajtó van alkalmazva.

A második tornyon e) mintegy 3 ölnyi magasságban esető húzodik el, mely 2^o-nyire a faltól mintegy 1 lábnyival alább száll. A torony felső részétéglával van kijavítva. Az emeletben délnek egy erkély maradványai látszanak, mely Bél ábráján még egészben meg van.

*) Bél Not. Hung. Nov. II. 147. mondja: „ponte super fossam versatili instructa.“

E torony keleti részétől lefelé egy 4'-nyi fal a²a² vonult le a városfelé; a fal egyes téglái ma is láthatók. Iránya a várhegy közepe felé egyenes volt; itt derék szög alatt délnek hajlott, még ismét előbbi irányát követve, a hajdan Eszterházy-féle háznál álló toronynak tartott.

Ezen erősítményekről Tollius 141. lapon így nyilatkozik: „Cingitur Arx versus urbem duplici vallo, tribusque rotundis, nec altis turribus“; meglehet, hogy a harmadik toronynak azt kell vennünk, mely a 2-dik kerek torony, és a régi várkapu közt fekszik, csak hogy ez nem kerek, hanem négyszögű. Hogy ezen erősítmények előtt csak fossa modica feküdt, igen természetes; mert e tájon a hegy maga már annyira meredek, hogy az ostromlók elé elégséges akadályt gördít.

A vár kapui közt legelső helyen azt kell említenünk, mely a középkori fényes királyi építészet egyedüli, félig ép maradványaképen fennmaradott, a régi várkapút; portam, quam veterem dicunt, — Bél i. h. II. 147. melytől via profunda illa et praeceps in urbem ducit. E mély uton egy termés kőből kivágott lépcsőzettel találkozunk, melynek egyes lépcsője ma is látható.

Ezen kapunak, mely már sok régiség buvárnak feltűnt, alaprajzát, átmetszetét, homlokzatait rajzolták és közölték a bécsi képző Akadémia tanulói, kik hirneves tanáruk, Schmidt Frigyes úr vezetése alatt ezen műemléket is 1863-ban lerajzolák. A rajzok a műemléket stilszerűen kijavítva adják, és én csak azt az egyet sajnálom, hogy a különben tiltakozás alá eső utánnyomatot, melytől azonban kivételképen, a vállalkozóktól nagylelkűen felszabadítottam, ezen kiadásra fel nem használhattam.

A többi kapúról Bél így emlékezik: „Erectior altera in geminam iterum portam desinens in occidentem abit“; ez a mai szekér-kapu, gyalog ajtójával; ezt VI. Károly 1712-ben építette; egy harmadikat pedig j), mely ma be van falazva, és a régi kapuval szemközt az alsó várrekesztékbe vezetett, I. Lipót császár 1674. alaphól építette.

Ezen szekérkapuk újabbak lévén, aligha hibázuunk, midőn a régi szekérkaput a nyugati kerítésfalban keressük, az első kerekertoronytól mintegy 16⁰-nyire dél felé. E kapu mainap be van falazva, és minthogy a sz. Mihály kaputól jövő szekereknek az út meredek volta miatt igen terhes volt, valószínű, hogy később befalaztatott, és az újabb kerítésfalak közé alkalmasbak építtettek. Az említett utnak, melynek védelmére talán a 2-dik kerekertoronytól lefutó fal is

emeltetett, nyoma fennmaradt, az Arch. Cosm. című könyv ábráján, hol a vár körüli mély árkot is látni lehet.

Úgy hiszem, hogy az ugynevezett vízi tornyot k) (Wasserthurm) mely a vár alatt a dévényi út mellett feküdt, a királyi vár egyik kiegészítő részének lehet tekinteni, ámbár nem tudom meghatározni, palánkok vagy falak által volt-e magával a várral összekötve, és vajjon a várhegy déli oldalának közepe táján látható faldüledékek ezen erősítéshez tartoztak-e? minthogy polgári építményekhez képest igen vastagoknak látszanak.

Ezen tornyot*), vagy talán jobban erődőt, saját költségén építé János pilisi apát 1254-ben (C. dipl. IV. II. 218.) mihez a király engedelmét kinyeré. A torony oly helyen állt, mely Vepruch-nak**) (talán Wedritz) hivatott. Hogy itt valóban oly tornyot kell értenünk, mely a wedritzi utca végén állott, kitetszik Zsigmond király 1402-ik évi adomány leveléből, melyben az mondatik: hogy ezen tornyot, a hozzá tartozandó házak, gunyhók és udvarokkal, melyek a külvárosban***) a torony mögött fekszenek, 30 arany forintért, jobb őrzés végett, a pilisi conventtől megvette, és saltói Bonaventura Jakab, kedves hívének, és fiának. Gáspárnak adományozá azon feltétellel, hogy azt őrizték, és a rév harmad részét — melynek beszedésére a torony, mint a Duna partján fekvő épület nagyon alkalmas, a fennevezett apátságnak kiszolgálja. (C. dipl. X. IV. 26.)

Valamint másutt, úgy itt is zsarolásokat engedtek magoknak a vámosok, miért is Zsigmond Bonaventura Gáspárt, az apátot és Klein Egyed pozsonyi polgárt ezek beállítására, megszüntetésére felszólítá. (C. dipl. X. V. 582.)

A révpénz egy része 1419-ben még a sz. Lőrinczi plébániában alapított misés papra is adományoztatott ezen szavakkal: „quod dictas quinque portiones navigii... ipse Plebanus quo carius, et quo maiori censu poterit

*) Ilyen tornyot, curiam muratam et turrem ad inhabitandum, manendum et defendendum in eis se et sua bona, bírt Lodomer az esztergomi érsek sz. Margit szigete felső fokán, és ennek elég nagy kiterjedésű falromjait még mainap is lehet szemlélni. Magyar Sion 1863. 923. l.

**) 1239-ben Esztergomban szintén a Duna partján egy érseki torony említetik, melynek Veprech neve. Magyar Sion 1863. 369.

**) Talán a plaga subarcensis, a suburbium castri Posoniensis, mely a XIII. században (l. fentebb) előjön, melyben a homines sub urbani (Cod. dipl. II. 173. l.) laktak, melyet István király 1165-ben a vár jobbágyai közül felszabadítván, ugyanazon vár proceres-ei közé számítá; ha csak egyáltalán ezen kifejezés alatt a Sz. Miklós templom tája, vagy a Lucken nem értetik.

arendare . . . de quibus 24 florenis auri et censu navigii . . . Presbiterum servare valeat.

A vizi-torony gyakrabban előfordul a városi számadásokban, főleg Rozgonyi idejében 1440-ben, midőn a pozsonyi polgárok ostromolták és bevették. Motkó Pr. Zeit. 1858. 190 sz. Nem kételkedem, hogy azon magas torony, mely Braun „Urbium praecipuarum totius mundi“ című munkája IV. köt. lévő képen a vár alatt, a wedritzi utca végén le van rajzolva, a Wasserthurmot ábrázolja.

Ámbár ezen munka első fejezetében, majd minden el van mondva, mi a pozsonyi várra és magára a városra vonatkozik, még is meg kell említenem: hogy a vár már legrégiebb időben igen erős lehetett, minthogy különben meg nem fogható, hogy a sokkal ügyesebb hadi szerekkel, főleg ostromtornyokkal ellátott Henrik császár, két hónapi ostrom alatt be nem tudta venni. Salamon király Pozsonyban, mint határvárban szívesen mulatott, és Bél állítása szerint a várt nem csak megerősítette, hanem nagyobbította is.

De nem csak a fejedelmek gondoskodtak arról, hogy a vár akárkinek ellentállhasson, hanem a veszedelmes tatárjáráskor 1245. Lék Moch fia, testvéreivel, és Péter Chvegh fia építének a pozsonyi várban egy tornyot, melyért Béla királytól Neku birtokát kapták azon kikötéssel, hogy maguk valamint utódaik is, a tornyot épen fentartani és védeni tartozzanak; C. dipl. IV. I. 380. Hogy pedig a várnak elégséges számmal védői is legyenek, kötelezé magát 1257-ben Rembald, az ispotályosok főnöke, hogy a végvárak védelmére nevezetesen Pozsonyéra is 50 szerzetesbeli lovagot, természetesen szolgálkikkal, fog állítani. C. dipl. IV. I. 452.

Nem is gondolható, hogy V. István, IV. László és III. András királyok, kik Pozsony egyházaira annyit költöttek, saját birtokukra, a várra kevesebb gondot fordítottak volna. De valamint ezt, úgy az Anjou házból való fényűző királyok gondoskodását feltennünk kell, mégis csak Zsigmond király idejéből vannak ismét okmányaink, hogy t. i. 1430 körül Pozsony a Hussziták elleni háborúban fővédhelyül választatott, és a polgárok a vár erősítésére nem csak tetemes költséget adtak, hanem az ellenség elleni hadjáratba is részt vettek. Ha azon 2400 ftból, mely a várostól a fenebbi célra megkívántatott, egy rész a diszes várkapúnak emelésére szolgált, a művezetőknek izlését csak dicsérhetjük.

A szorult király mindent elkövetett, hogy ne csak az ország gazdagabb városait áldozatokra bírja, hanem a szepesi lándzsásokat, valamint ügyes újjászokat rendelt a vár védelmére. C. dipl. X. VIII. 633. 644.

Annak előadása, mi történt Pozsony várában azon szerencsétlen trónküzködés közt, mely Erzsébet és I. Ulászló alatt az országot két pártra szétválasztá; a mohácsi vész utáni szomorú napjainak, valamint azon örvendetes átváltoztatásnak, melyet a későbbi királyok alatt ért, azoknak hosszabb ideig való itteni tartózkodásokról, itten tartott királyi ünnepélyeikről, bővebben szólni a történelem feladata, és ezen feladat az első részben már érdekesen megoldatott.

II. A város falai, kapui és tornyai.

Valamely városnak legszebb éke a sziklatetön álló vára; hajdani harcz-készségének jelvénye, védéptímenyei. Miután mind azt előszámláltam, mi a városban mint középkori maradvány feltűnt, átmegyek a város azon erődítési építményeire, melyek nem csak századról századra, hanem évtizedről évtizedre mind inkább eltűnnek, hogy végre egyedül régi alapterveken és ábrákon az utókorától fölkerestessenek és bámultassanak.

Pozsonynak hajdan két falöve volt (l. 7. ábra). A régiebb DLHRIFD a belső várost keríti be, nyugati oldalával a várhegyhez támaszkodik, a nélkül, hogy avval szerves egészet képezne, sőt bizonyos, miszerint mind a vár, mind a város hajdan független parancsnokokkal bírt, és így mindegyik magát önállóság védelmezte. Az újabb TUVWX igen tágos körben övedzi a külvárosokkal együtt a belvárost is, és a vár alatt árkokkal és falakkal kezdvén, a külső kapukat és bástyákat összeköti, hogy az Ispotály- és Lazaretkapukat elérvén, a Duna egyik ágához támaszkodják, mely még a múlt században a mai Gröszling Y) nevű városrészt átmetszé.

Hogy a belső városfalának igen réginek kell lennie, és hogy már régiebb időben a későbbi kiterjedésével kellett bírnia, abból vélem kihozhatónak, mert különben meg nem lehetne magyarázni, hogy az oly közel álló sz. Mihály- és sz. Lőrincz plébániai templomokat, miért nem foglalták mindjárt kezdettől körükbe, ha t. i. a falak felépítése alkalmával már léteztek volna.

Igaz, hogy felépítésük korát meghatározni, vagy csak közelítőleg is gyánítani bajos, minthogy a fennevezett templomok említését csak a XV. század második tizedéből bírjuk; ha azonban bizonyos, hogy, mi fent 4. l. állítatik, Salamon a várt és a várost erősítette, a hol Thwroc II. 211. l. csak ezt mondja: „collegit se in Moson et Posen, quae castra jam pridem muni-verat,” és ha azon állítás (Pr. Z. 1857, 240 sz.): hogy 1288-ban Pozsony falak-

kal elzárt város volt, okmányokon alapszanak, előbbi föltevésém még inkább érvényesítettik.

Midőn Pozsony jelentőségét, mint erődített hely, a XVIII. században elveszté, mi volt természetesb, mint hogy az annyiszor javított és ismét összerokadozó falai és betöltött, iszapos, bűzhödt árcai rendeltetésüktől távol estek és fölőselegessé váltak.

Mária Therezia királyné idejében szétszakíták a hasztalanul szorító övet, a falakat több helyen áttörték, lebontották, hogy a lég és világosság szabadon áradjon. A régi kapúk, mint a közlekedés akadályai egymásután eltűntek; a polgárok kezdék házaikat a falmaradványokhoz kívül belül ragasztani, az árkokat és várrekeszeket (Zwinger) feltölteni, úgy hogy mainap munkába kerül itt ott, még egy darab régi falat feltalálni. És még is mind ennek daczára, a százéves pusztítás mellett is, lehetetlen volt, a hajdan oly erős falakat és bevehetetlen bástyákat egészen megsemmisíteni.

Burgstallernek nem eléggé becsülhető „*Vestigium Posoniense*“-jével, vagy a fenn mellékelt, régiebb, és talán azért eredetiebb, tervvel kézben a régi falakat lépésről lépésre követhetjük; e helyen pedig kötelességemnek tartom, mainap is fennlevő nyomaikat, mint azokat találtam, hiven ismertetni.

A régi város falaival és árkaival szabálytalan sokszöget képez, melynek alapvonala délkeleti irányban kissé kajzanul a Duna folyására hajol, és végén két kerek toronynyal bír, melyek egyike a Schönbauer D), a másik pedig a Scharicz-er-féle F) házban áll. Ezen vonalnak majd közepét a halászkapu E) foglalja el, és e közt, meg a keleti torony közt, még két kisebb kerek torony állott, de mainap minden nyom nélkül eltűnt.

Ezen oldalon egyáltalán legkevesebb részlete maradt fenn a régi kettős falnak, mert leginkább az uri utca házai által el van fedve, úgy hogy egyedül a fehér-barátok (máriavölgyi pálosok) házának hátsó részét kivéve, a régi várrekesznek sehol nyoma nem található.

A vár felé ezen fal először a főtemplomnál*) G) hajlik meg, és innen egyenes vonalban a dombutcza szöglete felé L) tart, a hol kerekdednek látszik, és a Mihálykapu H) felé kanyarodik. Innen az első toronyig P) mely a hídról mainap is látható, egy kissé hajol; a legközelebbi két torony

*) Ezen városfalnak említése egy 1311-ki okmányban (Cod. dipl. VIII. I. 432) található, mely évben Fülöp, pozsonyi prépost, a városnak telket enged át, hogy ezen falat huzhasson. 1427-ben a második fal építettett elébe. Motkó Pr. Z. 1857, 292. sz.

ugyanazon vonalban áll; azonban R) és S) torony⁶ közt, Burgstaller szerint, a vonal kétszer meg van törve, míg végre a Scharitzer-torony irányában, innét egyenes vonalban húzódik.

Ez általános vázlata a pozsonyi belső városfalnak. Ha ugyanazon irányt követve, némi sajátosságait akarjuk az utókor számára följegyezni, e következőket kell említeneim: valószínű hogy a sétatér felé sok ház a régi városfalak alapjai fölött épült. Így bizonyos, hogy a Strómayér-féle házban a délről északnak tartó udvari fal a várrekesz fala fölött áll, és pedig a nyugati gyengébb a külső-, a keleti sokkal erősebb a belső város falán.

A fehér barátok háza hátsó részén a falat világosan látjuk, a fellépőig $2\frac{1}{2}^0$, a járda maga 1^0 széles.

A kerek torony F) a Scharitzerházban befelé két egyenközü fal által korlátoztatik. Ezekhez a várrekesz falai úgy ragasztvák, hogy kifelé egyedül a torony kerekdedségét láthatjuk. Itt a kisebb faudvarban a régi falak épen feltűnnek. A belső nagyon magas, felül kerek téglá övvel, alul pedig ágyúknak való lőrészekkel bír. Anyaga terméskődarabokból és téglátöredékekből áll.

E toronytól a sz. Mihálykapuig folytonosan húzódik a fal, mely előtt a város árka (fossatum) terület el.

A nagy-kalapos utcza, jelenleg 60. számú házban a külső fal $2'$ vastag, 1^0 nyi magasságban $18''$ magas és $8''$ széles lőrészai vannak, melyek alatt ágyúlyukak alkalmazvák. A belső $7'4''$ vastag, mintegy $5\frac{1}{2}^0$ nyi magas, ezen semmi tégláöv nem látható; felül ablakszerű lőrészszel bír, melynek ragasztói igen durva művezetűek. A rekesz szélessége $1\frac{1}{2}$ ölet tesz.

A szomszéd 62. sz. házban a fal folytatását látni, felül lőrészekkel, melyek alul körben végződnek, vagy háromszöggel úgy, hogy alsó oldala kajszán legyen, mi által az eszközletik, hogy a faltöveig jövőket is látni és célba venni lehessen, mint azt a vásonyi őrtornyon is szemlélhetjük.

E tájon legépebb még azon falrész, mely az Orsolya-szüzek kolostorának ajtajával szemközt áll R)-nél, melyen még a hajdani folyosót hordó gyámköveket látjuk és a fellépő mainap kötélgyártónak műhelyül szolgál.

A ferencziek utcájában levő házoknak hátsó falaiban is feltűnnek a lőrészek, melyeknek egy része a Mihályhídról látható; a 38. sz. házban egy 4^0 széles faltám van, ennek rendetlen munkájából következtethetjük, hogy ezen védmű hamarjában építettett. Itt CPP jellel bíró téglákat találtam (Comes Pau-

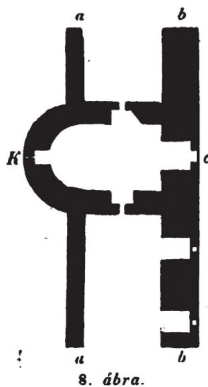
lus Pálffy?) A várrekesz maga 8'-nyira földdel van feltöltve, egy kis kirohánási kapuval bír, a falban magában pedig 8' 6" távolban, nagyobb lövegek számára készült rézsek vannak.

A lakatos utca fordulatán álló tornyon P), mely ma lakásul szolgál és bizonyosan régóta átídomított, a kerek övnek nyomát nem találtam.

A lőárokban O), balra a Mihálykaputól, fenn vannak még némi falrészek, azonban a hótérközben már annyira eltűntek, hogy a házakban csak a régi árok irányát lehet biztossággal követni.

A dombközben a Krummayer szögletházban 10' magas, torony nélküli, bástya L) van; ez uralkodott a régi fürdőház felé lévő árkon, valamint azon is, mely a főtemplom felé konyúl. A rekesz szélessége 11' 3", és itt ott még a lőrészek is feltűnnek. A legközelebbi házban, melyben jelenleg Hajek kanonok ur lakik, ismét lehet a kötartókat látni, melyek a folyosó támaszául szolgáltak, és ezek a hajdani jezsuita székbáz mögötti falon is meg vannak; de az említett ház kertjében Ny. felé 5' magasabban alkalmaztattak, mint É. felé, a hol a kert talaja fölött csak 6'-nyira emelkednek.

A hajdani herczeg Eszterházy-féle általházban, a 2-dik emeletben, meg van a várhegy felé a hajdani falköz, mely azonban a főtemplom irányában egészen be van építve. Szélessége 14' tesz, magassága 18'. A lőrészek 2' 5" — 2' 7" nyira egymástól állnak, és a földtől csak 4' nyira emelkednek. Belső világosságuk térszen 2' 3" szélességben, 2 1/2' pedig a magasságban.



8. ábra.
a, a, külső városfal.
b, b, belső városfal.
c, az ajtó az egyházi lakában.

Az egyházi laka táján a régi fal ismét egész eredetiségében tűnik fel. Csúcsíves ablakok és lőrészek változtatva jönnek elő. Az utolsók szélessége kifelé tesz 4", és gyakran két részre osztvák, befelé tesz szélességök 2', magasságuk ugyan annyi, a fal rézse pedig 2' 3". A csúcsíves ablakok magassága tesz 6', szélességök 2' 0". Itt két kettős lyukra akadtam, melyek V alakban két irányban szolgáltak. A rálépésig a fal 26' magas, innen tetejéig meg 8' számítható, a lőrészek a rálépés fölött csak 2 1/2' magasságban vannak.

Az egyházi kertcskéjében is lejtővel bír a fal, mely 20' szélesség mellett 3 1/2' nyira kiszökel. A lakásban meg van még azon ajtó c) mely az egykori, itt állott toronyba K) (l. 8. ábra) vezetett; ezen ajtó fölött egy

nagyobb ablak is látható, melyhez jobbra balra több más ily nagyságu ablak csatlakozik.

Lehetetlen, hogy a városfalaktól a tornyokat vagy bástyákat és a kapukat, mint azok kiegészítő részeit elválasszuk. Itt sorban felakaram hozni mind azt, mit a pozsonyi régiségek fáradhatlan buvárai tek. Motkó városkapitány és Rakovszky István urak legelőzékenyebben velem közleni sziveskedtek.

A kettős falon kívül, melyek közt az örkerület volt, a belső város körül mint védművek, nyolcz torony taláztatott, melyek mind kisebb nagyobb lőszerezelt voltak ellátva; ezek közt

1. az új torony; ezen név alatt Motkó idéz egyet 1442; egy másikat Rakovszky barátom közölt ezen megjegyzéssel: „1473-ban Poltenberger János polgármester alatt építtetett“ a sz. Lőrinczi kapu előtt; talán ugyan az, mely Burgst. Vest. Pos. a kalapos utczában 961. számú ház mögött állt?

2. a zsidó-torony valószínűleg a zsidó — az az kalapos utczában 157. sz. a. Burgst. szerint.

3. a puskapor-torony, hagyomány szerint a lakatos utczában 66. sz. a.

4. a mészáros-torony, minthogy ennek parancsnoka egy kapitány volt, kinek a

5. sz. Lőrinczi-torony védelmezője alá volt vetve, alkalmasint a hasonló nevű kapu mellett állhatott.

6. a sütők-tornya, a sz. Lőrinczi várfok kapitánya alatt állott; 1491-ben elbontatott.

7. a madár-vagy Vogel-torony; ennek közelében két féltorony állt, talán azok, melyek a halászkapu és Scharitzer-torony közt fekszenek, és a falköz külső falán túl nem szökellenek.

8. a halász-torony, ugyanazon nevű kapu fölött vagy közelében.

9. a varga-torony.

10. egy torony a város falán kívül a főtemplom oskolája mögött 1440. Motkó Pr. Z. 1858, 190. sz.

Ezen tornyokon kívül említették az új Tábor, és a Wedritz felé álló Tábor, továbbá a sz. Mihályi és sz. Lőrinczi bástyafok (Bollwerk, Polberich); a régi bástyafok a Duna mellett; a Himmelreich (talán az úgy nevezett előkelő családtól) a vedritzi kapunál; az Ungerfeind erőd, melyből a pozsonyiak a várt ostromlották; 1440. egy új bástya

emeltetett a kis hegyen, melyből a várt megszorították. Motkó Pr. Zeit. 1858, 190. l.

Ezen védépitményeket meghatározni egy részletes tanulmánynak feladata, és csak akkor lesz lehetséges, ha valamint a városi, úgy a káptalani levéltár, főleg a meglevő megbecsülhetetlen kamarai számadások, megfelelő biztos eredményhez vezetnek.

A régi 4 kapuból, melyek természetesen tornyokkal, és elébük rakott védbástyákkal voltak biztosítva, mai nap egyedül Sz. Mihály kapuja H) áll, melynek tornyán alúl még a régiség néhány maradványát a talp fedőkön látni lehet; az emeletben pedig még meg vannak két oldalon a nézőlyukak, melyek, mivel hajdan a torony szabadon állt, az árokba szolgáltak.

A lőrinczi kapuról J) minden nyom eltűnt, mert 1778-ban lebontott, és egyedül a keskeny, kanyaruló utca, mely a vásártérre vezet, mutatja az irányt, melylyel a hajdani híd és elővéd bírt. Itt volt régente a kínvallatás széke; a kínzó eszközök később a városház padlására vitettek, s végre tömegesen adattak el.

A halász kapu E), különféle átváltoztatásokon ment át; a törököktől való félelem miatt elzárgattatott, úgy, hogy csak a gyalogkapu maradt nyitva. Feltűnő, hogy ezen egész vonal, oly kevés védépitményekkel bír; valamint, hogy míg a sz. Mihály- és Lőrinczi-kapúk, elővédekkel erősítették, itt és a setét-kapúnál csak egyenes védetlen hidak az árkon át találtak. Meglehet, hogy itt a védő posványos előtér, amott pedig a kapu bevehetetlen volta, és a nagy kerek torony közelsége elég biztosítéknak tekintettek. Különben a fennebb említett két Duna melletti bástya, a Himmelreich és a Wedritz felé álló Tábor eléggé mutatják, hogy későbbben az erősítés itt is szükségévé vált.

Történelmileg nevezetes lenne a wedritzi kapu I), ha valóban Salamon királynak köszönhette eredetét. Mivel valószínűleg hosszú, és aránylag keskeny volt, fekete vagy setét kapunak hivatott, mely név a régi egri várnak egyik kapujánál szintén használtatott. Hajdan a királyok ezen kapun át vonultak a városba, mivel a Dunán való átkelési révhez legközelebb feküdt. Ezen bevehetetlennek tartott építményből még mainap is látni a púpnégyszögműveket, melyek a Strómeier-féle pinczében, valamint a házzal szemközt fekvő keskeny falközben megvannak.

Azon általános harcznál, mely mint a politikai ujjaszületésnek hírnöke, mindennek véget vetett, mi régiségénél fogva tiszteletre méltó volt, ezen kapunak is engedni kellett. A bécsi faltörők 1778-ban 2050 ft. kaptak ezen fásasztó bontásért; az öt—hatszázévnnyi kövek pedig magánosak birtokába kerültek, hogy talán valamely igénytelen háznak alapjában örökre eltűnjenek. Korab. 48.

1440-ben a v a r g a - k a p u említetik, melynek erősítésén az izraeliták is tevékenyen segítettek. M. Pr. Zeit. 1858, 190. sz.

Ternészetes, hogy a kutató ott, hol az írásbeli bizonyítványok hiányzanak, a képekhez fordul. Azon lapon, melyen a pozsonyi vár le van alapjában rajzolva, a kékre festett Duna partjainál a város alaprajza is látható. Lásd 6. ábra.

A rajzot nem lehet pontosnak nevezni, és még is igen kedves szerzemény, mert a három templomon, a kapukon és tornyokon, valamint az egész körfalakon a régi Pozsony némi vonásait kell felismernünk. Nincsen itten személyesítéssel dolgunk, hanem a felírásnak a kép meg is felel.

Ámbár ezen kép talán a legrégebb, melyet valaha Pozsonyról látanunk, a legnagyobb érdeklél bíz, mégis kötelességemnek tartom a régi képek barátai elé bár újabb, de biztosabb képet vezetni, mit leginkább azért teszek, mert a munkák, melyekben előfordulnak, mindinkább ritkábbak lesznek, csak a nagyobb könyvtárakban föllelhetők, s így nem mindenki által használhatók.

A régiebb kép 1574-ből, mely Braun „városok könyvében“ I. Táb. I. foglaltatik, mutatja Pozsonyt mintegy 300 év előtt. A főtemplommal majd egy vonalban fekszik a wedritzi-kapu, alacsony, háznemű épület torony nélkül, széles, kerek-ívű kapuzattal; két oldalon a tető alatt 2 kisebb körívű ablakkal. A kapu előtti út jobbra a Wedritz külvárosba vezet, melynek mintegy 30 házikója közt 3 toronyszerű építmény emelkedik. A Duna közel ezen város részhez foly, és a város felé kis révet képez.

Az úgy nevezett Lucken táján mintegy 12 házból álló csoportból ismét egy torony látszik ki, és talán kötpontja azon palánk-vonaloknak, melyek a vár alatt mindenféle irányban elágaznak.

A másik ut, mely a kapuból kivezet, a halásztelep felé fordul, mely a halászkapu fölött két, alatta pedig egy házcsoporthoz áll, előttük keskeny ér foldogál, melynek vize felül hajómalmot hajt.

Egyenközüen a halásztelep partjával egy eléggé széles sziget terjed el, mely a várossal a halászkapui út és egy járomhíd által össze van kötve. Balra a révhez vezető úttól a révészek háza és kertje fekszik.

Itt a Duna nagyon keskeny, a Pötscheni sziget majd a Wedritz kezdetéig elnyúlik.

A wedritzi kapu előtt áll a tömör, a Schönbauerházban még mai nap is látható kerektorony, kerekded övvel, mely a külső rekeszfal ormai fölött körülfut. A kupola idomu tető alatt nagyobb kerek ivű ablak van. Ezen toronytól kezdve a halászkapuig és azon túl a körjárat kettős fala ormokkal látható. A hátsó falnak magassága egyenlő a halászkapu tornyának magasságával, mely négyszögben előszökik, és alacsony kapuja nagy és kerekivű, felül a látható oldalakon kétkét ablakkal. A kapu mögött magasabb torony, talán a Burg, a főpiacon, emelkedik sátoros tetővel.

A két féltorony, mely alaprajzunkon is látható és a Lörinczi kapu felé ezen vonalban fekszik, e képen fel nem található. E helyett egy magasabb, tető nélküli, négyszögű tornyot találunk, ennek két sor ablakja van, és valószínűleg a Scharitzer toronynak F) felel meg; a város végén pedig ismét egy négyszögű torony emelkedik, két sor ablakkal és négyszögű csúcsos sisakkal. Meglehet, hogy ez a sz. Lörinczi kapu J) fölött állott. A város többi részét a szigetekben tenyésző gyümölcsfák födik.

A város északnyugoti oldaláról az Archontologia Cosmica című munkában Gotofredtól 1649-ik évből sokkal tüzetesb képpel birunk, melyet itt a II. Táblán közlünk.

Nyugatról kezdvén látjuk a nagy kerek tornyot, mely az Eszterházy-féle ház végén állt, és egy kisebb kúpidomu sisakos tornyot; ez a kánokok házait védte.

A dombutcza szögletén a fenn említett földöltés L) helyettesíté a tornyot. Innen az első torony M) a kapuczinushegy tövéen állott, és eddig tartott egy felül minden ormok nélküli fal. A másik torony N) szemközt volt a hóhér házával, melynél az ormok is kezdődnek; következik a sz. Mihály tornyának bástyája H) mely a két híd közt sokszögben kiszökellik.

Az árok előtt Bél. Not. Hung. Nov. I. 76 l. 1735. évről való képen a dombutczától kezdve a Mihálykapuig korlát húzódik, a főtemplom előtt pedig a mély árok vagyon, melynek említése már 1311-ben olvasható (C. VIII. I. 432); valamint azon ut is feltűnik, mely a Várhegy és árok

közt megvolt, és melyet a városnak felsőbb parancsra a közlekedés számára nyitnia kellett.

A legközelebbi torony p) a lakatos utca hajlásánál áll, azon házban, melynek kapuja alatt egy kő 1466-ik évszámmal látható. A hajdani Szapári és Reidner-féle házak közt állt Q) torony, a harmadik R) azon helyen lehetett, hol mainap is a városfal részei látszanak szemközt a kolostorajtóval; a negyedik négyszögű torony S) előtt állt a külső fal előtt egy kerek-torony, és az a kis kalapos utczával szemközt volt. Végre a sz. Lőrinci bástya T) és sokszögű erőd tekinthető, még hátrább pedig magas torony jő 4 oldaltoronykával a sisak élén, végre mint szöglettorony a Scharitzer-féle kerekbástya.

Igy tehát ezen két kép*) és az előrebocsátott alaprajz segítségével világos képet szereztünk volna a város falairól és tornyaitól, mi ezen segéd-eszközök nélkül minden esetre igen fáradságos és eredménytelen vesződség lett volna; miért is hiszszük, hogy ezen képek előterjesztésével a régiség buvároknak kedves szolgálatot tettünk.

Olyan város, mint Pozsony, mely az ország szélén, egy hatalmas európai folyó mellett fekszik, melynek a királyok kedveztek, fekvése által fel-tünő, közel elterjedő faluktól körülvéve volt, nem sokáig maradhatott szűk véd-falak közé szorítva. Pozsony csakhamar gyarapodott és tekintélyessé lett. Nem sokára a belvároson kívül utcák, külvárosok, templomok és plébániák emelkedtek. A Duna felé, melynek majd minden emberi korban változó folyása miatt, majd szigetek támadtak, majd azokat ismét nyom nélkül elmosta, és a város déli részét áthatatlan posványok által védte, azon időben a várost nagyobbítani nem lehetett; ÉNy. felé nem engedék azt a lejtők, mélyutak, és itt ott a vízhiány sem, hogy a város erre táguljon, azért természetesen az új gyarmatosok az ÉK. irányban lassudasan lapuló domb-oldalokon telepedtek le, és az apácza-utcát, a magas utat 12), a magyar 13) és ispotály utcákat megnépesítették, melyek védelmére már egy másik falnak kellett épülnie.

*) Igén sok más képet is ismerek Pozsonyról, de többnyire a két felhozottnak jobb vagy rosszabb utánzásai, úgy hogy azokat említeni sem érdemes; de van olyan is, mint „Vngheria compendiatá” című munkában, mely Velenczében 1687 kijött, mely a városnak ellenkező, azaz tükröképét mutatja, úgy hogy a kép jobb oldalán a város, balon pedig a vár áll.

Ezen külső városfalnak csak egy részét láthatjuk meg a Gotofred-féle képen (Tab. II.), hanem a hiányzó részt Bél képéről, és Pozsony városa egy régiebb alaptervéről, melyet 1751-ben Redl János úr készített (l. 7. ábra) pótolhatjuk.

Ugyanazon rajzon legelől jobbra mély és széles árkot látunk, mögötte 5 szögű bástyák emelkednek, a közlekedést ígáshidak eszközlik. A kaputornyok két emeletűek, sátorfödelekkel ellátva, és a Duna, ispotály és magyar utca végein állanak. Ennyit lehet az említett képen látni.

Jelenleg ezen fal nagyobb részt elbontatott, vagy beépített; egyedüli maradványai a szénamérő bástyán V) vannak meg. Ez terméskőtödrékekből és téglákból látható sebességgel épült. A fal maga mintegy $2\frac{1}{2}$ m-nyi, lőrészei egészen egyszerű téglákból alkotva, melyek kívül egymásfelé hajolnak és egy téglával földvéc. Távolságuk egymástól 5', magasságuk téglányi.

A magasut egyik utolsó hazában, melynek ÉK. része ezen falhoz ragasztott, az udvarban egy darabot lehet látni. Vastagsága csak 2'2" nyi, a lőrészek magassága 2'2", szélességök 20", egymástól távolságuk 2'. Egyes téglák mértéke 9"—6"—2".

A Bél Mátyás-féle képen a külfalat jobban lehet követni. Az ormos bástya, mely a többi közt annyira kitűnik, a szénamérő; innen a többször tört fal a nevezett kapukkal egészen a Lazarethomig terjed.

Azon házsziget, melyet a Linia- és keresztutca határoz egy templomkával, mely a Magyar-utczai kapu előtt áll (Sz. János temetője kápolnája) és a virágvölgyi plébánia templommal, mintha fal kériéné.

A szénamérő-től a szárazvám-kapuig U) a fal egyenes vonalban húzódott, hanem mintegy közepe táján háromszögű kiszökéssel birt. Innen a kecske-kapuig T) mély árok terjedt el a fal alatt, ezt pedig ismét két bástya erősítette. Maga a nevezett kapu bástyával birt; az árok pedig a prépost- és Pálffy udvarok mögött a tulajdonképeni várdombig terjedt; a fal egész a közvetítő Pálffy udvarig érvén, egy másikkal jött érintkezésbe, mely az első kerektoronytól szigszög vonalban leereszkedett, és így a város falát, magával a várral összeköté.

A városi határ többi részeit egyes elszórt lakházak, terjedelmes majorok és nagyszerű kerti ültetvények foglalák el, melyek mivel későbbi időben származtak, az Archaeologia körébe többé nem tartozhatnak. Azonban

ezek is a mult században árokkal be lettek kerítve, minek inkább a vám biztosítása volt célja, és az emlékszerű építészetnek dicsőségét nem igényli.

III. Térek és utcák.

A mi más régi városoknál igen bajos, t. i. a régi térek és utcák meghatározása, Pozsonyban igen kevés fáradsággal van összekötve, részint azért, mivel a legrégebb időben az utcáknak legalább a belvárosban, saját nevük nem volt, részint pedig azért, mert irott kútforrásaink 1379, 1439, 1557 és 1564 e tekintetben elégségesen felvilágosítanak.

A legrégebb feljegyzésektől kitűnik, hogy a régi nevek nem igen változtak, és hogy a történt változást i) némileg a téren történt áruházi cikkek más-hová való áthelyezése idézte elő. Hogy pedig rendszeresebben haladhassak, szükséges, hogy legelől a belső városnak vázlatát közöljem.

A ki a régi belvárost magának úgy képzei, mint ezt ma látjuk, nagy tévedésbe esnék. Azon kevés egyenes, szép 2 és 3 emeletes házokkal ellátott utcák helyett, melyek a szemre kedvezőleg hatnak, meg kell elégednünk szabálytalanul elszórt házakkal, melyek igen ritkán egy vonalban három ablaknál többet bírnak. Még a legjobb régi képekből sem vagyunk képesek az utcák egykori irányáról a térek alapjáról tiszta fogalmat szerezni. Itt ott magas toronyforma épület lépcsőzetes orommal emelkednek, míg másutt a háromszögű ormoknak — melyek alig ha háromablakos házaknak megfelelnek — egész sorát látjuk kibukkanni. Ezen kicsinydedes, minden szabályszerűség nélkül folytonosan ismételt elemekből a rendetlenség érzete származik, egy falusi vagy külvárosi háztömeget látunk magunk előtt, mely a mindent elnyomó nagyszerű templomaival, tornyaival egy kerítőfal szűk üve közé van szorítva. Ilyen ítéletem a régi Pozsony fölött, annak egy régiebb képe megtekintésénél.

Nem sokkal kedvezőbb lesz a kép, ha a város alaprajzát kezünkbe vesszük. A ki szabályos vonalokra és alakokra számít, a tervet ki nem elégítve fogja félre tenni, mert a régi Pozsonynak nincsen egyedül egy egészen egyenes utcája, egyedül egy szabályos tére, és csak egyedül azt fogja e város érdeklenni, kit a rendetlen háztömeg helyett talán a kedves hegység közelsége, a szép kertek sokasága a terjedelmes külvárosokban némileg érdekelnek és kárpótlanak.

A Burgstaller- vagy Redelféle alaprajz szerint a belső városfalakhoz hét rövidebb-hosszabb ház sor támaszkodik, ezek közt 14 többnyire szabálytalan

hársziget terül el, mi annyival természetesebb, mert már maguk a város falai egy szabálytalan hétszöget képeznek.

A vedritzi és lőrinczi kapu közt egy majd egyenes vonalban fekszik az uri vagy hosszú-utca, a Mihálykaputól a mai új utcáig különféle szélességben a Mihály- és annak folytatása a Ventur utca terjed; ezek által egy ferde támad, mely a régi város hajdani első részét magában foglalja.

Az elágazás által, mely az országház alatti boltíves utca táján támad, egy majd egyenes száru háromszöget nyerünk, melyet a talapzattal majd egyenközi a varga (zöldszoba) köz ketté szel. Bal oldalát a nyerges utca teszi.

A fennmaradt ötszög, a négy nagyobb hársziggel, melynek hárma a hófehér-, városház- (Apponyi) és kis-kalapos közök által ketté hasítvák, és a fő-, ferenczi- és Jánostért befoglalják, a város második részét képi, melyben több háznak igen szép kertje vagyon.

A régi téreknek következő neveit ismerjük: 1. a régi tér (der alte Platz) m), erre jutottak Csáky-, később Lángi-Zichy házán keresztül, alkalmasint a hajdani igen szűk főtemplomtér volt, melynek egyik részét 3 ház elfoglalta, míg őket 1778-ban lebontották; 2) a régi hal-piacz a mai ferenczitéren n); 3) a régi gabona-piacz (herczeg- vagy Jánostér o); 4) der Ring, am Platz, a mai főpiacz w); 5) a régi hús-piacz; 6) a baromfi, hajdan egyszersmind gabona-piacz p) a lőrinczkapu előtt; 7) a régi szén-piacz q) a Mihálykapu előtt.

Ezekon kívül még a kőfaragók tere fordul elő az arany mérő mögött és az Erzsébet-szűzek szomszédságában, valamint a talpasok helye (Fletzer-stadt) és a Fischkhalter, vagy a halászok tere a parti utcán (Ufergasse), a felső Duna soron.

Az 1439-ki telekkönyv szerint, a belváros így volt felosztva: I. a belső város a vedritzi kapunál, 5 házzal; II. a belső városnak 1. része, ebben 91 ház van; 70 szabad, 21 szolgál; III. a belső városnak 2-ik része, számlál 96 házat, ebből 82 szabad, 14 szolgál; IV. a zsidó-, ma nagy kalapos-utca, 7) 13 házzal és imolával. Sz. Mihály kapujától fogva sz. Lőrincz kapujáig mindenki adómentes volt.

Burgstaller tervében 206 ház említettik, míg a fennemlítették épen 200-at tesznek; mi majd több, mint 300 év alatt nagyon csekély különbséget teszen.

A bordézsma jegyzékben, mely 1557- és 1564-ben készült és a főt. káptalan levéltárában őriztetvén, a helybeli statistikára fölötte érdekes, a belváros-

ban, majd egyenlően hangozván, következő utcák említettnek : Ventur 3) — papok 2) utcája; az apácák zárdájánál 4) (szűz vagy Clarissák utcája); a boltivek mögötti „térj-meg“ köz (Sauwinkel) disznószög; lakatos utca 5), a téren; régi húspiacz, zsidó — hosszú utca. Rimandus Rajmundus „Pressburger Kirchen- u. Schulen-Verlust-ban 1673“ még néhány más előbbkelő utcát említ, t. i. Mihály, t) — Sz. Lőrincz (a hosszú utca vége a régi kapu felé) varga — Schneeweiss —, nyerges —, kalapos —, városház (apponyi) —, templom (mai városházutca; a vásártér vagy piacz, w), a gabona piacz p).

Burgstaller „Vestigium Posoniense“ megbecsülhetetlen melléklapján, még ezen neveket említi : nagy- és kis káptalan utca; az apácza zárdá és barátok kolostora mögött, kalapos utca (édes lyuk, süßes Löchel); ezen neveket Korab. Beschreib. d. St. Presburg 1779 ?“ következőkkel szaporította : várrekesz — Zwinger — vagy hóhér utca; nevét ez utóbbtól vette, kinek lakását a régi huspiacztól ide áttették; k a m a r a utca (Kammergassel) tulajdonképen a boltivezet a kamarai épület alatt, mely az utca nevezetét csak úgy érdemli, mint a szűk, hajdan setét folyosó a sz. Mihály-kapu gyalog kapuja alatt a csók-utca nevet; a bal szűz-utca (Plébánia utca); a jobb szűz-utca (Clarissáké); domb utca a gymnasium mögött; egyházfi-utca, a kis káptalan utcának a várfaláig való folytatása; felső uri utca (a hosszú utca a főtemplom térig); alsó uri utca (ugyan annak az érseki palota mögötti része); barátok, Ursulinák utcája, országház (Sz. János) utcája, Gomba utca (Schwammengassel), rövid utca, mely a főtértől a halászkaphoz vezet; halászkapu utca, az előbbinek a kapuig való folytatása.

Ezen utca-nevek megtekintése után látjuk, hogy többet a szentektől, p. o. sz. Lőrincz, sz. Mihály, sz. Jánostól neveztek el; mások egyháziaktól : papok, káptalan, apácza, szűz, barát, Ursulina, templom, egyházfi utcák; ismét polgári családoktól : Ventur — Schneeweissgasse, első egy régi patricius család neve; a másik talán Schneeweiss Mátyástól vette nevét, ki már 1439-ben itt házzal bírt. Mások lakóiktól és azok foglalkozásától : Urak-, zsidók-, lakatos-, nyerges-, halász-, varga-, kalapos-, hóhér-utca; nyilvános épületektől, p. templom-, városház-, országház-, kamara-, zöldszoba stb. utca, vagy az utcák tulajdonaiból : hosszú-, domb-utca stb. stb.

Az utca nevek folytonos növekedése azt tanúsítja, hogy azok száma hozzáépítések által szaporodott; mi némelyeknél úgy magyarázható, hogy mint p. a rekesz-utcában a falközben egy másik ház sor építettén, utca támadt, mely

később hóhér-utcának is hivatott; így az Ursulina-utca az apácák nagy terjedelmű zárdájok építése után keletkezett.

Természetesen azon kérdés támad, miképen volt lehetséges ezen elnevezések előtt a házakat közelebből meghatározni! Épen ez a legnehezebb a régi topographiai kimutatásokban, minthogy eleinte a házak, a templomok, kolostorok, vagy más nyilvános épületek, és ismeretesebb magán személyek háza mellett vagy ellenébe felhozatnak, mint ezt alább látandjuk, a hol Pozsony magánépületeiről szó lesz.

A külvárosokban az utcanevek sokkal régiebb időből kimutathatók, és a hozzájuk ragasztott újtelep (Newsiedl) melléknév által későbbi keletkeztöket eléggé bizonyítják.

Az 1379-iki telekkönyvben, melyet a városi levéltárban látni lehet, és Magyarországon talán e tekintetben egyedülinek lehet tekinteni, következőket találjuk, és eredeti írányban soroljuk fel: Foris civitatem supra fossatum castris (unter dem Schlosse); Gaizgassen 8); Slutergassen (térj meg köz, mely a kecskeutczából a Pálffykerthbe vezet) 9); Allodium monialium; Pewnta monialium 11); alta strata (Hochstrasse) 12); platea pistorum (Bäckerstrasse, Holzgasse?); platea Schöndorf, magyar utca 13); super fossatum S. Michaelis, super fossatum S. Laurency; Spitalnewsidl 14); platea Reycharth, Spitalnewsidl, Tonawnewsidl 15), platea lewkuschinn (?) Tunawnewsidl, piscatores et cerdones 16); Insula piscatores, Wedriczea.

Az 1439-ikiben pedig, tehát 60 évvel később ezek találjuk: Gaisgassen, Slutergassen, St. Michelsgasse im Newsidel (Négyvödrös utca) 10); St. Michelsgasse im Newsidel bey der Nonnenpewnt (Szélutca); hogy ez az apácza utczával szomszédos volt, kitűnik abból, hogy egy pusztaság helyét említetik, mely Saekel zsidó asszonyé volt, erről a sz. Katalin kápolnájának 20 csirkét adózott, ez pedig feküdt sz. Mihály utcájában, mely az apácza utczával határos; Nonnenpewnt, az 1557 jegyzékben Nunnen pandth, mainap hibásan Nonnenbahn; Hochstrass; Schöndorffergassen; ezután Newschyst jön az 1557-iki jegyzékben, Spitalnewsidl, St. Reycharthgassen, Tunawnewsidl, Newstat, Neustat piscatores, Weidritz (1557-ben Bedrycz Gassen, 1564 Bedritia); Weidritz = Fudlucken, Weidritzer Thor.

Ámbár már maga ezen száraz felsorolás igen érdekes, még érdekesebbé válik, ha meggondoljuk, milyen kincs rejlik a házirtokosok neveiben, adjuk viszonyában, foglalkozásaik minőségében, melyek ezen tiszteletre méltó

könyvekben rejlenek. Bár valaha a régi kamarai számadásokkal egész kiterjedésükben a napvilágot láthatnák! hogy a régészek közös birtokává legyenek.

A magyar tud. Akademia történelmi osztályának feladata, hogy a bécsi cs. k. tud. Akademia példáját követvén, az „Archiv für Kunde öster. Geschichtsquellen“-féle munkát a mi történelmünk számára kiadjon, mert az ilyen gyűjteménynek igen csekély olvasó-közönsége lévén, a könyvkereskedők vállalatai közé nem tartozhatnak. Ezen indítványt annál előbb szeretném teljesítve látni, mert a kassai kamarai számadások szomorú sorsa, melyek valóban pótolhatlanok, és talán egyedüliek valának, melyek a pozsonyiakkal mérközhettek, legujabban tanubizonyságot tesznek arról, hogy a tudatlanság vandalisínusa ellen ilyenféle ritka maradványok még a XIX. században is egyedül a nyomtatás által biztosíthatók.

Pozsony külvárosainak kiterjedésénél fogva, és azon bizonytalanság miatt, mely utczái neveivel össze van kötve, és még bővebb vizsgálatot igényelnek, de még azért is, mivel a folytonos háborúskodások alatt majd minden műemlékeiktől megfosztattak, csak néhány szóval akarom felemlíteni: hogy a majorokban található serény élet a gazdasági épületeket csak hamar palotákká változtatta át, melyek a legpompásabb, országhirti kertekben állottak, a sokféle mulató hely, mint a szinkör, a vadvitakör, a lovarda, a grösslingi kertek mindazon mulatságokkal, melyekkel kínálkoztak, a polgároknak szűk városi lakjaikért elégséges pótlással szolgáltak, annál inkább, mert a lakosok tekintélyes része bortermeléssel foglalkozott, és az izlést és kényelmet illetőleg nagyában az ország nagyai mögött nem akartak hátra maradni. De mivel ezen korszak már az Archaeologia köréhez nem tartozik, elnézésre számítok, midőn ezeket csak röviden érintem.

IV. Egyházi építmények.

Ha az egyházi építmények leírásánál csak azokra szorítkozom, melyek még mainap is fennállanak, és vagy egészben, vagy egyes részeik tekintetéből a régészet köréhez tartoznak, azt nem azért teszem, mintha nem bírnék elégséges anyaggal a már csak az emléken fennmaradt és biztos adatokban élő régiebb plébániákról, kápolnákról, halottas imolákról is. De ezeket egy részletes munka számára tartom fenn magamnak, és ezen rövid vázlatot amannak csak előfutójaúl kívánom tekintetni.

Valamint a Dóm nagyságra, méltóságra, korra és hírnévre nézve minden egyéb egyházat Pozsonyban túlszárnyal, méltányos hogy első helyen említessék.

1. A Dóm.

Nyílt kérdés mai napig, vajjon a pozsonyi dóm valami régibb templom helyén G) épült-e? vagy vajjon mindjárt kezdettől fogva ilyen alakban és kiterjedésben lett-e emelve? Az elsőt feltétlenül állítani nem merjük, mert nem csak a történelmi, de az archaeologiai indokok is hiányzanak. Hogy tehát ezen kérdésben magunkat jobban tájékozhatunk, okmányilag akarjuk mindenek előtt előadni azt, a mi tudomásunkra jött, hogy annál biztosabban bizonyíthatassuk az archaeologiai érveknek a történelmiekkal való összevágását.

A legrégibb adatok 1204-re *) (C. dipl. II. 430 és III. 312) visszavihetők. Bizonyos, hogy a prépostságnak a várból a városba — extra munitio-nem — való átszállítása Imre királytól, mint a vár birtokosától III. Ince pápánál megpendített, és pedig azon okból, hogy az emberektől, kik a prépostsághoz az isteni szolgálat miatt felmentek, a vár biztosságára nézve semmiféle veszedelem ne származzék; midőn ellenben a pápai Curia részéről gondoskodtak, hogy azon sz. hittanu csontjai, melyek a prépostságban őriztettek, a kellő tiszteletben rövidséget ne szenvedjenek.

Ezen okmányt csak úgy érthetjük, ha fölteszszük, hogy a kanonokok, mint másutt divatban volt, nem maga a káptalani templom mellett, hanem mint a régi hagyomány állítja, vagy sz. Miklós temploma szomszédságában, vagy mások szerint a wedritzi külvárosban laktak; mi abból is kitűnik, mert egy más 1221-ben kelt (C. dipl. III. I. 312) okmányban mondatik: „hogy gyakran nehézségekkel volt összekötve a kanoni órákban, az erődbe bejuthatni, mi által a templom isteni szolgálatától megfosztatnék“, miért is Honorius pápa megengedé, a várbeli templomot botrány és jogsértés nélkül a városba áttétetni. De ezekből az is látszik, hogy az 1204-ben tervezett átköltözködés 1221-ben még meg nem történt.

Valószínű, hogy ezen templom nem sokára a fennírtott év után fölépít-

*) Igen örvendetes lenne a forrásokat ismerni, melyeknek bizonyossága szerint, mint fenebb 90. lapon történt, a pozsonyi dóm alapítását Sz. László királynak, vagy — mivel igen bőkezűek vagyunk — Sz. Istvánnak lehetne ezen szentegyházat tulajdonítani. Történelemben a pusztá gyanú semmit sem nyom, az Archaeologia pedig ilyenekben még sokkal óvatosb.

tetett, nem csak azért, mert IV. László király, ki a pozsonyi egyházak irányában igen nagylelkű volt, ugyanannak *condolentes ipsius Ecclesiae ruinae*, melyet Ottókar által, 1271-ben a levéltárral együtt elégvén, szenvedett, Flencendorff és Zelinch falukat ajándékozá; mivel itt a kétkedők ezen szót *Ecclesiae* bővebben véve, talán a káptalanra magyarázhatnak, mint-hogy tudtommal a főtemplom ezeket nem bírja, hanem a káptalan; de mivel 1292-ben (C. dipl. VI. I. 197. l.) János Péternek fia, *nobilis jobbagio castri Posoniensis, pro devotione et fundatione iuris Patronatus eiusdem Ecclesiae Sti. Salvatoris, ubi suorum parentum et avorum corpora requiescunt, possessionem Thürne* ajándékozta; miből következik, hogy a templom, melyben János szülei és ősei el voltak temetve, már sokkal előbb fennállott. Csak az kár, hogy ezen ősrégi építményből semmi nyom fel nem található.

50 évig ezen időponttól kezdve ismét minden adat hiányában vagyunk, csak azt tudjuk a főtemplomról, hogy benne 1309-ig a tűz és vízpróbák tartattak; de már 1345-ben megigéri a bíró és esküdt polgárok a káptalannak, hogy a sz. üdvözítő temploma építtetését elő fogják mozdítani. C. dipl. IX. I. 343. Hogy ezen tovább építtetés valóban történt, bizonyítja a 27 cseber-bor féle ajándék, melylyel Hosszu János (Joannes Longus) sz. lőrinczi lelkész a szentély építéséhez járult. Magy. Tud. Értek. II. 137. és továbbá azon 12 cseber-bor, melyet ugyan az 1350-ben ugyanazon célra ajándékozott. Motkó Pr. Zeit. 1858, 77. sz.

Gyakran előfordul az, hogy a régi templomokat rövid időközökben át kellett építeni. Így mintegy 100 év múlva új sürgés — forgást veszünk észre. T. i. 1447-ben a város tetemesb átépítéshez, mely több évig tartott, hetenkint 4 arany forintot adott, és a magánosok is kellőleg hozzájárultak. Az ácsok székeket, padokat és a sz. Kristóf fölötti tetőzetet készítették (M. Pr. Z. 1859, 52. sz.). Három év múlva pedig egy eddig kiadatlan okmányban olvasuk, hogy Gergely, milkovi püspök, és az esztergomi érsek helyettese, a templomot fölszentelte. Ipolyi Mitth. d. kk. Central-Comm. in Wien. 1857. 187. l.

Ezek azon gyéren előforduló történelmi adatok, melyeket a főtemplom építéséről találtam; de még maga az épület is világosan több különböző kor-szak jellegét viseli magán, mint ezt egyáltalán a régi építményeken megszoktuk.

Igy mindjárt az első pillantás, melyet a hosszházra vetünk, megtanít bennünket arra, hogy az ablakok, a talapfedők, a faltámok, a különböző pár-

kányzat a szentélyen és a hajón nem ugyan egyidejűek, és hogy nagyszerű átépítésnek kellett a szentegyházban történnie. Leginkább a déli szentélyfal pillérei azok, melyek egyéb történelmi adat hiányában a corvinféle paizs által elég világosan beszélnek. Továbbá a szentély zárkövein látható régi évszámok 1476 és 1487, még az átépítésnek időszakát is világosan határozzák, midőn vagy az általános építkezési korszakra vonatkoznak, vagy talán azon egyes szentélyrészekkel, melyeken találtatnak, összefüggésben vannak. Hogy azon 21 címér közt, melyek a boltíveken találtatnak, az ország, magánosok, talán jótévő polgárok, eddig magyarázhatlan címereik közt a királyi jelentőleg épen a háromszögű karzáradék zárkövén lebeg, eléggé tanúsítja azt: hogy Mátyás, az igazságos, ezen kedves városa főtemplomának nemcsak faltárait, melyek kanyarodott fődő köveik és háromélű tagozatos felső emeletjeik által a többiektől elütnek, készítette, hanem hogy a szentély boltívetéről is gondoskodván, annak belsejét is királyi bőkezűséggel díszíté.

Ezek után már nem állhat azon föltétel, hogy a pozsonyi főtemplom egészen késő-góth építmény, következőleg az sem áll, hogy az Annakápolnában létező faragmány valamely régiebbkoru faragmány utánzása, hanem minden esetre maradványa a XIV-ik században emelt épületnek, melyből még a tisztább jellegű tagozatok is, melyek itt ott mutatkoznak, fennmaradtak.

A dolog természetében rejlik az, hogy legalább a nyugati rész védépítmény természetű vala. Igaz, hogy annak nyomai, az egészen átídomított homlokzaton hiányzanak, de mivel ezen homlokzat, védelmi szerkezettel nem bir, és hajdan egészen a mély városi árokba lenyúlt, nem lehet kétkednünk, hogy úgy, mint más védtemplomoknál is a szükséges védelmi készülétek nem hiányoztak; ezt pedig annál inkább hihetjük, mert a két déli rekesztőfal a homlokzatra derékszög alatt álló faltámokra irányozvák, míg az északiak ugyanazon irányu falnak 1. és 2. támszához dőlnek, s így ezen falak a templomot védtelenül hagyván, szögletet képeznek.

Ezen fekvésnek tulajdonítható azon közmondás, mely a főtemplomnak nagyságára vonatkozván, így hangzik: „hogy a városban el nem férvén, egy része a külvárosban fekszik“. I. Windisch Geogr.

Minthogy már fennebb 89. lapon a templom mostani állapotáról szó vagyon, itt pedig a kimért helynek szűke miatt tovább nem terjeszkedhetem, csak azt az egyet akarom még említeni, hogy a főtemplom csarnoktemplom majd egyenlő magasságu oldallhajókkal.

Miután a templom maga annyi változásnak volt alávetve*), nem csoda, hogy a torony is több ízben lényegileg átídomíttatott.

A Braunféle képen, melyen a templom hosszahajójának 5 egyenlő, majd kerekízü ablakja van, a szentély csak 2 ablakkal bír. A torony a tetőn nyargal, négyszögű sisakkal bír, mely a torony falával egyenlő magasságu. Az Archonteologia Cosmica képen a sisak alul 4-szögletű, de csakhamar 8 élűvé válik, és a falnál háromszor magasabb. Bél képen a sisak igen alacsony, és a szentélynek is meg van a kis tornya. Egy 1787-iki képen legelőször jelenik meg a farkocsszerű torony, koronázott tetejével; az utolsó leégés után egy darab ideig alacsony négyszögű gúlás volt a sisak, még a mainap is fennlévő, a koronás tetejűhöz hasonló rézkup föltétetett.

2. Sz. Anna kápolnája.

El nem hagyhatom a főtemplomot a nélkül, hogy a sz. Anna kápolnát néhány szóval ne említsem. Ennek terjedelmesebb leírása a már idézett Mitth. der kk. Central-Commiss. für Baudenkmale 1857, 186. l. olvasható. Ugyanott azon nézet érvényesíttetik, hogy ezen kápolna hajdan csak előcsarnoka volt az északi falban létezett kapuzatnak. Ha csakugyan ez volt az eset, nehezen fogható meg, mért nem volt ezen kápolna bemenetele nem a kapuzattal szemközt, hanem a kápolna déli falában, miről e mai napon félig feltöltött bejárás mutatja. És minthogy 1324-ben már a főtemplom temetőjében egy carnarium is állott, meglehet, hogy ezen imola csak későbbben használtatott temetői kápolnaul. Ezek kérdések, melyeket az idő fel fog deríteni.

*) Hogy az 1619—1621-iki évek alatt még a templom a protestánsok kezében volt, belőle sok kihányatott, mi szertartásaikkal össze nem ért, igen sajnáljuk; de még inkább sajnáljuk, hogy Eszterházy primás a góthizlésű oltárt, a díszes szentségtartóval együtt kitétette, és helyébe az ősrégi egyházba nem oda illő ujjászületési szakkból való oltárt gipsz-diszitményekkel és aranyos papirkoronával állított. Maga a sz. Márton lovagszobra, mely akármily remek lehet, és mint olyan valamely múzeum egyik fődíszét teendheti, mint magyar huszár előállítatván nemcsak hogy ezen szentnek régiebbkori képeivel meg nem egyez, hanem a pannoniái római szentnek a sokkal későbbben itt letelepedett magyarokkal való azonosítása által némileg történelmi hibát is terjeszthet. Vannak nekiünk a külföldön is tisztelt nemzeti szentjeink, de még azoknál is rosszalom mind azon előállítás, mely a divattól függ. Ha a templom képeiben és szobraiban divatot akarunk behozni, és nem maradni az öröktől fogva behozott és az egész anyaszentegyház által elfogadott előállításoknál, nemsokára a meghocsáthatatlan tévedés mezejére fogunk térni, vagy a szent képeknél nevetéséges nézeteknek hódolni; mind e kettőt az egyház, ha maga méltóságát kockáztatni nem akarja, nem tűrheti, de tűrnie nem is szabad!



9. ábra

A mi ezen kápolnában leginkább feltűnő, az a sz. Háromság előállítása, melyet a 9. ábrán közlünk és mely az említett kapuzat körmezejében (tympononjában) látható, mely alkalmasint a XIII. vagy XIV. századból való, és jó fentartását és össze nem rombolását valószínűleg egyedül annak köszönheti, hogy a kápolna maga sokáig nem használtott, és így a pajkosságnak és simító dűhnek, mely a múlt században divatban volt, áldozatul nem esett.

De nem csak maga a tárgy miatt, mely oly szépen feldolgoztatott, hanem a mellékes jelképek miatt is, melyek itt tárgyaltnak, igen érdekes ezen szobrászati mű. Jobbra látjuk az üdvözítő jelképét, az oroszlánt, mely kölykére lehel, hogy azt feltámaszsa; balra az önmagát feláldozó pelikánt. A térdelő angyalok, és az alakok közt elterjedő lombozat az egésznek igen csinos keretjét képezi.

3. A Klarissák temploma p).

A ciszterczi rendű apácák zárdája, kiknek ezen kolostoreredetileg tulajdonuk volt, már 1238. előtt fennállottak^{*)}; mert abban az évben parancsolta Béla király (C. dipl. IV. I. 138) Andrásnak, a pozsonyi grófnak, hogy ezen apácáknak, Chivchnán egy kétkövű malmot örök időre ajándékozzon. Ugyanazok számára 1244-ben egy malom és egy rét a wedritzi pataknál megerősítettett (C. dipl. IV. I. 349). Ujra Comes Bukentől megajándékoztattak; mert 1290-ben (C. dipl. VI. I. 71) nem csak a 4 ekés földet, melyet őseink egyike az apácáktól a Tatárok berohanása előtt, elvett, visszaadta, hanem mintegy kárpótlásul két szőlővel őket megörvendeztette.

Hét év múlva, a ciszterczi apácák helyett Klarissákat, sz. Ferencz rendjéből, találunk; mert III. András királynak 1297-ben^{**)} (C. dipl. VI. II. 71) kiadott okmányában ez áll:

^{*)} Rakovszky úr ismer a városi levéltárban egy okmányt, mely azt bizonyítja, hogy ezen kolostor már 1132-ben a ciszterczi apácák kezében volt.

^{**)} A 91-dik lapon becsúszott sajtóhibát 1297-el kell helyre hozni, a többit pedig mi ugyanott a ciszterczi- és klarissa apácákról mondatik, ezen valódi adatok nyomán felhozattak után kell értelmezni.

„Postquam Cistercienses Moniales mortuae partim, partim aliae illuc non redierunt, possessiones in territorio Posoniensi sine Domino fere spatio viginti annorum et supra manserunt — nec fratres Cistercienses a civibus rogati alias sorores substituere voluerint, possessiones vero ad manus regias sunt devolutae, easdem possessiones monialibus s. Clarae a ministro Ordinis s. Francisci civibus Posoniensibus commendatas in curia, seu fundo ab ipsis civibus praedictis Dominabus collato locavit seu instituit.“

Mindenek előtt furcsa az, hogy a király ezen járadalmakat, melyek a cisztercerzi apácáknak ajándékoztnak, 20 év óta tulajdonos nélkülieknek állit, mig a cisztercerzi apácák még 1290-ben 4 ekés szántóföldet és 2 szőlőt kapnak; továbbá nehéz érteni, hogy a ferencziek tartományi főnökük Barnabas által (C. dipl. VI. II. 44) bevezetett Klarissák, kik „intra muros civitatis eiusdem, in fundo, seu curia, seu area, per eosdem cives Posonienses donata“ királyi ótalom alá állítatnak, ugyanazon helyen telepedtek-e le, mely a cisztercieké volt, vagy hogy ezen adomány egy más házhelyre vonatkozik-e vagy nem? Még 4 más okmány is ezen tárggyal foglalkozik, egészen az 1324-ig, melyben (C. dipl. VIII. II. 573. l.) szabadságaik biztosítatnak, és 1421-ig melyben (C. dipl. X. VI. 358) Zsigmond királytól szabadalmaik megerősítetnek; ismét 1429-ben ugyan ilyen tartalmu okmányt ismerünk, mig 1435-ben (C. dipl. X. VIII. 648) a pozsonyi polgároknak parancsolá, hogy szekerekről gondoskodjanak, melyeken a Hussziták elül elsőkött apácák Nagy-Szombatból visszatérhetnének. 1526 után a budai sororok ide tétettek át, de csak hamar a Törököktől való félelem miatt a kolostort elhagyták, és már most ezen épületbe a betegek és gyámoltalanok a nem elég biztos külvárosokból ide tétettek át.

A töröktől való félelem alatt 1529-ben a kolostorban a lisztraktár volt (Magy. tud. Ért. II. 153. l.); 1590-ben pedig nem csak ezen kolostor, hanem a városnak legnagyobb része is leégett, mint ezt Bél bizonyítja. 1615-ben a kolostor nagyobbitása tekintetéből a káptalan utczában fekvő Zeczer Boldizsár sütőmesternek háza vétetett meg. (Kamarai Archiv.)

Meglehet hogy a régi zárda ekkor szétbontatott, az új pedig Pázmán által úgy lön elkészítve, hogy 1640-ben az esztergomi érsek Lósy Imre a Nagy-szombatba menekült apácákat oda visszavezethette.

Hosszú ideig mulatozván Nagy-Váradon és Nagy-Szombatban 1614-ben a Nyúlsgyeti domokosféle apácák is II. Miksa császár parancsára ezen zárdába

visszatértek, és magukkal sz. Margit ereklyéit, (l. Bél I. 590. lapon) elhozták, de mainap azoknak őrzési helye ismeretlen. Némelyek közülök sz. Klára rendjébe léptek, mások hivek maradtak saját szerzetes fogadalmukhoz, az utolsó keblükből 1637-ben halt meg. — A Klarissákat 1782, Mart. 2-ikán törölték el, kincseik különféle templomok számára vétettek meg, és mainap is Pozsony körül és messze vidéken is láthatók. Azt mondják, hogy egyedül drága kövekből és gyöngyökből egy mérejük volt, midőn Máj. 22-én vagyonukat árverélték. Némelyek az Ursulinákhoz mentek át, mások az Erzsébet féle szüzekhez, míg mások a kolostoron kívül a magányt keresték.

A fennmiltett birtokokon kívül az 1439-iki telekkönyv szerint 44. ház az apácza utczában telekbért fizetett nekik, ezen bértől csak egyedül egy ház volt fölmentve; azonkívül a Newstattban két háztól húzták ugyan azon jövedelmet, a Grösslingben földjük volt s. a. t. Egyáltalán azt kell tudnunk ezen zárdáról, hogy tagjai a legmagasabb főúri rendhez tartoztak, és talán már ezért is Magyar apácza néven neveztek.

Ennyiből állnak történelmi adataim.

A mi a templomot magát illeti, szintén egy sokkal későbbi kornak jellegét viseli, mint mely ősrégi alapításának megfelelne. Tornyát tekintve még is a gothika jobb művei közé kell számítanunk. A templom egy hajója, a karral ugyanazon szélességgel bír; a hosszház öt boltozattal bír, a kar kettővel és a sok szögű záradék boltjával. A gerinczek az egészen egyszerű keresztboltban tompa körtetagozatuak, mely egy szíj- és vájított tag összeszerkesztéséből kiszökik.

A diadaliv fejezetei fél angyali alakokból állnak, ezek mondszalagokat tartanak, melyek felírásai, meglehet, hogy némi felvilágosítást adhatnának az építés évről, ha a rococo festés egészen be nem mázolta volna.

Azon két oszlopnyaláb, mely a karzáradékívnek támul szolgál, két-két evangelista jelvénynyel van diszítve, és pedig az evangéliumi oldalon a tinó és az angyal, az epistoláén az oroszlán és a sas áll. Mind ezek szárnyasak és szalagokat tartanak. A többi fejezet álczakkból áll, melyek szép lombozattól körítvék.

A hosszház gerincei vállköveken nyugszanak, melyek a nyolczszögöből szerkesztetvén, különféleképen, de igen izletesen kibontakoznak, majd ember fejeken, majd levélsomókon ülnek, majd talapformára a falból kiszökellenek, a kehely körül virág vagy levélkoszorúval bírnak, vagy tagozatosan fel vannak ékesítve.

A faltámak három emeletűek; az első osztály eszetője a sokszögű záradék ablakjai alatt elvonul.

A kar északi részéhez a mai főgymnasiumi épület csatlakozik, melynek helyén hajdan a kerítő fal és a klastromi kert állhatott. A belső kapunak félfái mainap is megláthatók.

Az udvar felé nincsenek a templomnak ablakjai, a faltámak rendszeresen körülfutnak, és ezek közt egy csúcsives ajtó nyomai fennmaradtak.

A régi kolostortól semmi sem maradt fenn, az átépíttetés alkalmával a tekintélyes tömeg a kisebbszerű eredeti zárda-telepet egészen elnyomta; csak a négyszög kertecskéje és a káptalandomb felé lehet a felső emeletben néhány kisebb folyosó- és cella ablakot látni, de ezek is legutolsó időben nagy részt más céloknak estek áldozatul.

Kétségen kívül az egész épületnek legérdekesebb része a torony, melyen a varkocsos sisak sajátságos benyomást teszen. Mi ezen építményt ritkává teszi az, hogy ötszögű, mi az által éretett el, hogy az építész két szögletpillér közé vállkőidomú előszőkést alkalmazván, az ötödik oldalt teremtette. Hogy mi birta az építést arra, miszerint ilyen alakot adjon a toronynak? a különczködési vágy-e, vagy a szükség? Én az utóbbit tartom valószínűnek, mert a torony belső térsége még most is oly csekély, hogy benne a függélyesen álló hágcsón egyes ember csak kényelmetlenül emelkedhetik.

Mondják hogy a torony sisakja ezelőtt át volt törve; a mostani 1703-ból származik; mint ezt a felírás: VEN. ABBAT. EVA. BARB. BALASSA REST. ANNO MDCCIII.

Vizokádókul szolgáltnak egy meztelen férfit, két kutya, egy nyúl töredéke. De ezeknél sokkal nagyobb figyelmet érdemelnek a torony fala körül álló szobrok, t. i. a bold. szűz a kis Jézussal, a jellemzően vésett sz. három királylyal, a szögleten sz. Erzsébet; mely faragványok szakértők szerint a legjobbakhoz tartoznak, mik eddig a hazában találtattak. Az építészetet pedig a prágai puskaportoronyéhoz hasonlónak állítják. Mindenesetre későbbinek látszik ezen torony, mint sz. János kápolnája.

Ezen műnek jelességét elismerték a bécsi műakademia tanulói az által, hogy lerajzolták, és Autographiák 82. száma alatt kiadtak, hol a hagymasisak helyébe Schulcz Ferencz hazánkfia által az eredeti tetőzet alkalmaztatott.

Braun munkájában ezen torony a templom mellett, mely aránylag rövidre van rajzolva, szabadon áll, tulságig tömörnek mutatkozik és öt emeletet szám-

lál, mely góth tagozat által ki van diszítve, legfelül apró hagymatető áll. Azon épület, mely a templomhoz közel áll, valószínűleg a kolostor. — Az Arch. Cosm.-ban a kolostornak semmi nyoma. A templom észak felé szabadon áll és hosszhajóján 4 ablakot mutat. A toronynak a falon felül kifelé álló ormocskái vannak, és ezek fölött emelkedik a sisak, melyet közepe fölött egy kis ormos korona diszít. Bél munkájában már a mostani toronyalak látható, a templom előtt pedig a nagyszerű négyszögű kolostor mutatkozik.

4. A ferencziek temploma.

A XIV-ik századig a belső városban csak három templom volt. A harmadik volt, mely az arany sarkantyús vitézek lovagokká való avattatásuk által a királyok koronázója alkalomával hirnevéssé lett, a ferencziek temploma 5), *Ecclesia B. Mariae Virginis fratrum minorum*, mi azonban a Minoriták kal nem egyértelmű^{*)}.

Ezen templom eredetét IV. László királynak Ottokár fölötti győzelmének köszönteti, és így fogadmányi szentegyház volt. Mondják, hogy a király már 1290-ben építtetni kezdé, de csak 1297-ben szenteltetett fel Lodomér esztergomi érsek Jakab nevű helyettese által, a bold. szűz üdvözlése napján, mely az egyház búcsunapja vala.

Ezen korszakból egyedül az maradt fenn, mit a szentélyben az úgy nevezett restauratio érintetlenül hagyott, és a kora góth stilben épült. Az oszlopok mintegy 1 1/2 ölnyire a szentély talapzatától kezdődnek, és a diadalivnél a hajdani *Lectorium* maradványain, a szentélyben vállköveken állnak. A fejezeten tekercesek helyett levélgumók vannak, a sokoldalú záradék oszlopai kisebbek, mint a többi boltívezetekéi. A lombozat alakja a zárkövön, valamint a gerinczek átmenetszelei a kora góth izlésnek tanui.

Valószínű, hogy ezen templomnak is, valamint a nagy szőlősinék is, mely ugyanazon szerzeté volt, jelenleg pedig a városi plébánia-templom, *lectorium*mal volt ellátva, mely azonban későbbben a hanyatlási izlésben történt sokféle változtatások alatt, vagy a hosszhajónak, mely a szentélyhez épen nem illik,

^{*)} Ezen templomnak tüzetes leírását Pozsony levéltáraiban szorgalmasan kutató Rakovszky István úr adá. *Magy. Sion* 1865, III. fűg. 206. l. Nekem csak azon észrevételem van, hogy az ottan idézett *chronostichon* az 1280-diki évnek felel meg, és nem 1290-nek. Továbbá fenn a 92. l. a templom építtetése IV. László királynak 1272-ik évben tulajdonítatik, míg a 6. lapon a csehek Pozsonyból csak 1276-ban egészen kiűzetnek. Ezen ellenmondásokat idővel majd adatok nyomán lehet kiegyenlíteni.

teljes átépíttetése alatt egészen lebontatott. A szentély felső része újabb téglalapítmény, a boltozat a mellékhajó vakolatához van illesztve, a hosszhajó hajdani mellékhajói leszedettek, és így a mai egyhajóju ház széles dengaboltjával emeltetett. A hosszhajó a keresztfolyosónál néhány lépcsővel magasabban fekszik s vele csúcsíves ajtó által van összekötve. A folyosón az oltárok a hajdani déli templompillérekhez alkalmazvák. 1690-ben írja Zeiler ezen folyosóról: hogy benne sz. Ferencz csodái le voltak festve, a templomban pedig a pokol és purgatorium kínai láthatók. Ezen ékesség talán lassankint eltűnt, az említett nagy változások a sok nagy égések után történhetek, melyek sajnos, ezen városban oly gyakori pusztításokat tettek; úgy, hogy méltán azt lehet Pozsonyról mondani, mit nem rég egy jeles szaklapban olvastam:

Die Umbauten waren oft Nothwendigkeit in Folge der in früheren Jahrhunderten so häufigen Brände, von welchen wohl kaum irgend ein Kirchengebäude verschont geblieben ist (viele sind sehr oft von diesem Unglücke heimgesucht). Namentlich betreffen diese Umbauten die Thurmspitzen, die Decken des Langhauses (das Chor ist meist gewölbt) und die Daecher. Da nach solchem Brande die Wiederherstellung möglichst schnell geschehen musste, und die arme Gemeinde nicht die Mittel dazu hatte, wurde oft nur dem Bedürfnisse genügt, und daher etwas hergestellt, das mit der kunstvollen Conception des übrigen Theiles in schreiendem Gegensatze steht. Oft waren die Mittel vorhanden, aber der Geschmack und die Kenntnisse der ausführenden Baumeister standen auf einer überaus geringen Stufe, wie die Thurmspitzen mehrerer Kirchen beweisen. Organ für christl. Kunst. 1865, 117.

Ha a templomtető alá megyünk, a diadalív alatt igen magas falat találunk, mely a hosszhajó felé, valamint köröskörül sötétszürke festést mutat, mely fehér vonalok által négyszögekre osztva vagyon, és talán valamikor famennyezettel birt. Ezen fal keleti részén még a régi meredek tetőnek kezdetét látni lehet.

Ezen csekély régi maradványt túlsugározza a hazában egyedülinek tekinthető torony, mely valaha szabadon állott, minthogy párkányzatai az újabb tető alatt köröskörül láthatók, és a régiebb csatornya sokkal alantabb áll, mint a mai, miből azt következtethetjük, hogy a kolostor hajdanta csak egy emeletű volt, vagy talán egyedül az utczai szárnyból állott, mit a kolostor levéltári adatainak kell földeríteniök.

A torony felül hatszögű, mi a négyszögből nehéz átmenetet ad, és már egyszer le volt bontva; talán azon nagy égések következtében, melyek 1374-

vagy 1515-iki években dühöngtek, vagy az 1578-ban pusztító földrengés, vagy a háború sérelmei miatt. A felépíttetés sebesen történt és igen hanyagul, a mint még mainap is fennáll. A torony belsejében Schulcz barátom bizony-sága szerint még mainap is megvan az egész szarufaállás, melyen a kősisak felemeltetett, mi már magában is igen érdekes, mivel ritkán található, minthogy az építészek mindenkor iparkodtak az ilyen merész és csinos építmények támaszait elmozdítani, mi azonban itt, talán épen a túl siettetett munka öntudatában bölcsen elmaradt. Valószínűnek látszik, hogy a kőbordák közti üres mezők már igen régen fallal berakattak, mivelhogy a sisak a régiebb képeken is mindenhol tömör alakban állítatik elő.

A vízkádók itt is különféle torzképekből állanak. Van itt övös kaftánba öltözött zsidó, ki sertésen nyargal; egy nő felső testéből igen lelógó emlökkel; egy bikából, bagolyból, kutyából, párduczból és más képleges állatokból. A tagozat, főleg a liliompárkányzat, és a levélgúmók alakja a klarisszák tornyáéval és a várkapún láthatókkal megegyez. A bécsi Autographiákban 2 levél részletezett rajzok II. 1862, 83. és 84. sz. fordulnak elő.

Kár, hogy a harangláb mindenhol a torony falához ér, és a folytonos rázkodtatás által, hozzáértők véleménye szerint, az egész nevezetes építményt szükséges, hogy legrövidebb idő alatt pusztítsa. Hüvelknyi házagok, melyekről mindenki meggyőződhetik, igazolják ezen szomorú feltevést, mely a régészet őszinte barátját annál inkább búsítja, mivel így ismét hazánk, sőt a birodalom egyik nevezetesb építményétől megfosztatnánk.

5. Sz. János kápolnája.

Vége Pozsony legérdekesebb archaeologiai műkincséhez érek, melynek megtekintése a szaktudóst kedvesen fogja meglepni, még az avatlan rajta csak régi, feketés, faragott kővel túlrakott falakat fog látni. Mily becses tulajdonítottak ezen műemléknek Schmidt tanár és a bécsi művészakadémia tanulói, kitűnik abból, hogy ezen kápolnának minden egyes részleteit felmérték, lerajzolták és 8 külön lapban kiadták; azaz Pozsonyban csak ezt méltatták teljes figyelemökre.

Motkó úr bizonsága szerint (Pr. Z. 1858, 77. sz.) történt, hogy mikor a ferencziek a szigorú rendszabályokhoz visszatértek, és minden birtokukról lemondtak, miszerint életüket kizárólag Istennek szentelhessék, Jakab

fia János pozsonyi polgár, ezen kápolna építtetéséhez 1361-ben a város falán kívül fekvő fürdő házát majorjával együtt ajándékozta.

Ezen építmény tehát már a későgóth izlésűek közé tartozik, hanem a legtisztább módon lön befejezve. A bemeneti ajtó csúcsíves, és a keresztfolyosóéval, mely a Presbyteriumhoz közelebb van, szemközt fekszik. A kápolna a templomnál magasabb, alatta a csúcsíves boltozatu sírkápolna van, mely egy az oltár előtt lévő kerek nyílás által a felső kápolnával összeköttetésben állott. A déli falon, a bejárás fölött magas diadalív emelkedik egészen szabadon álló tagozattal; meglehet, hogy valamikor talán ezen ív kötő össze a kápolnát magával a templommal?

A kápolna oszlopnyalábjai csinosok, a zárkövek paizsai igen érdekes czimertani tanulmányul szolgálhatnak; a nagy ablakok az északi falon pompásak, és valaha bizonyosan a legfényesb üvegfestményekkel bírtak, valamint egyáltalán ezen inulát a legszebbek közé kell számítanunk, és a virágzó góthikának egyik legremekőbb művének tekinthetjük.

Ezen érdekes műcmlek is érdemes az átalános, stilszerű ujjíásra, mely annál kevesebb költségbe kerülne, mert az egész műemlék meglehető jó karban van, mindenesetre jobban, mint a torony.

Ha mainap kevés János találtatik, ki minden vagyonát egy templom építtetésére szánja, a régi vallásos érzület Pozsony polgárai között még is folytonosan áldozat készen mutatkozik, a mit egy nem képes, képcsek azt többen, mindnyáján! mért az ember sokat, de mindent tehet, csak akarni akarjon!

Ha a főegyházzal készen állunk, a többi műemlékeinkre kell figyelmünket fordítanunk, nehogy bennünket az utóvilág a hitbeni hidegségről, a munkáberi gyávaságról vádolhasson. A ki szememmel néz, és szivemmel érez, ezen kitérést és felkiáltást el fogja nézni.

Mainap csak a templom padlásáról lehet a kápolnáéra ájtutni. Az Arch. Cosm. (II. Táb.) szerint ezen épületnek csak 2 ablaka volna az északi oldalon a hosszahájóban magasabb tetővel, a karnak ezen oldalon szintén két ablaka van, és tetején egy kis torony látható, de mely mainap már nem létezik.

A nagy templom homlokzata csúcsos orommal bir, a toronyuak pedig a falak fölött háromágú ormai vannak, és itt helyesen van rajzolva, mit a Braunféle I. Táblán nem találunk; mivel itt a torony alja kerekded, szín-

tén ormokkal bir, ezek fölött egy 6 oldalú hasáb, és alacsony gúla következik, melynek bordáin levélgumók láthatók. Ha azon épület, mely e képen a városház tornyához közel áll, a kolostort jeleli, akkor ennek igen igen tekintélyesnek kellett lennie.

Záradékol még egynehány szót a régiebb íróknak ezen építmény fölötti nézeteikből. Bél azon véleményben van, hogy ezen kápolna nem más, mint az Ottokár alatt elpusztított Minorita (?) templom szentélye, melynek hosszahója elpusztított, hogy belőle a mostani sz. ferenczi templom építessék; filius ante patrem! mennyi balvélemény csak ezen két sorban? — így jár a történelemíró, hā saját véleményét történt dolgok gyanánt felemlíti. Honnan jőne a kápolna szép nyugati homlokzata, ha ez valaha egy nagyobb templomnak szentélye lett volna, hogyan lehetett a késő góth anyagból egy kora góth építményt felállítani! Így lesz az archaeológiából a csinált történelemnek legtermészetesb bírálója!

A mondottak után összedül Windisch állítmánya is, ki azt véli, hogy a kápolna a templomnál néhány száz évvel régiebb. Ezen nézetet egyedül avval lehet menteni, ha a középkori műarchaeologia a mult században állását tekintetbe veszszük.

6. Sz. Katalin kápolnája.

A három régi templomon kívül, volt a belvárosban három kápolna is, ezek közt a Mihályutczában t) álló a legrégiebb. Eredete a következő: a szentkeresztí apátság ausztriában vett 1307-ben (C. dipl. VIII. I. 618.) Péter Mestertől, ki Sz. Györgyi prépost vala Esztergomban és pozsonyi kanonok, az említett utczában fekvő házat. Ezen házban, vagy curiában, quam habet Abbas et conventus in Posonio, Columbai Ferencz szerzetes társ, Gentilis bibornok káplánja, 1311-ben sz. Katalin tiszteletére kápolnát alapított, melytől a hófehér utca szöglet háza katalin-udvarnak nevezetett.

Ámbár itt többé az eredeti alakot nem találjuk, még is megmaradt a góth építészetnek némi emléke. Az imolácskának van a sokoldalú záradékon kívül 2 boltívezete. Keleti falán még a csucsíves ablak is meg van, de tagozat nélkül. Gerincz átmetszete a körte alakutól elüt, mivel a közép tag tompa csaphoz hasonlít, a melléktágok pedig szíj és hullámtágból állanak, melyeket sekély horony (Hohlkehle) követ. Vállkövek helyett a tagozat kengyelalakulag falhoz tapad, úgy, hogy minden egyes iznél a tagok bütökösökké válnak.

7. Krisztus sz. teste kápolnája.

Ezen cím alatt majd minden régi városban találunk imolákat. Pozsonyban ezen kápolnát jegyzeteim közt legelőször 1396-ben (C. dipl. X. VIII. 420.) találom, midőn Stephanus Ulricus de Schweinbarth ezen kápolna rectora gyanánt előfordul. Különben az 1439-ki telekkönyvben valamint a kápolna, úgy ezen nevű társaság gyakran említetik, mert neki sok ház szolgálattal tartozott. Hogy ezen imola, mely u) alatt a hosszú utczában fekszik, már korán átépítetett, abból kitűnik, mert a Burgstaller-féle alaprajzban a 192-ik ház udvarába van bele rajzolva, de keletelés nélkül; a mai kápolna sem áll többé e helyen, hanem az utca mentében fekszik, hová alkalmasint 1774-ben az átépítetés alkalmával áttételezték. Úgy látszik, hogy egyedül a kapu alatti ajtó maradt fenn a régi épületből.

8. Sz. László kápolnája.

Erről minden régiebb adat hiányában vagyok. A kamarai levéltárban van 1486-ról egy okmány, mely róla említést tesz. A primás palotája hátsó részében fenálló nagyobb bolthajtásos helyiségek, melyek ma istállókul szolgálnak, újabb időből valók, és a régészet körébe többé nem tartoznak.

Említeni kellene még sz. Miklós templomát a vár falá alatt, mivelhogy azonban itten is az egész épület át van változtatva, és a múlt század második feléből való, a régész urakat azon fáradságtól, hogy ezen templomkához felmászszanak, meg akarom kimélni.

Hajdan ezen imolának saját kiváltságai valának; marháinak szabad volt a város telkén legelni, volt két szigete: Anzing és Mühlwer, több ház házbért fizetett neki, valamint 25 kert a Pötschen szigetben és 21 Dreschwerthen neki szolgált. Motkó Pr. Z. 157, 240. 1858. 172. számban.

Mivelhogy a Jezsuiták székháza a főtemplom mellett azon helyen építetett, melyen hajdan városi iskola állott egy káptalani házzal, a város ezek helyéért a káptalannak átengedé azon házat, mely mainap sz. Miklós javadalmasok házának nevezetik. Wind. Geogr. 112. l.

1439-ben említetik egy kápolna in domo Comitum Caroli, ennek Duna-ujvidéken 5 ház fizette a telekbért. Motkó Pr. Z. 1858, 112 sz. Vajjon egyike-e a fennemlített imoláknak, vagy valamely különegyházról van-e szó? erről a folytatott tanácskozmányok fognak bennünket felvilágosítani.

A keresztény művészet emlékei közé kell számitanunk még a szobrászat kisebb műveit is. Mindenek előtt a sírkövek igénylik maguknak az elsőbbséget, minthogy nagyobb részt márványból valók, és többnyire jeles művésztől készültek.

Pozsony templomai gazdagok a siremlékekben; azonban kevés tartozik közülök a regészet körébe; azt a keveset, mit itten közlök, Rakovszky barátom szives közlékenységének köszönhetem.

A főtemplomban Waltendorfi Wilhalm lovag sírköve 14 . . . való; egy másik Geilsam Márton-é, ki 1480-ban halt meg; a sekrestyében 1480-ból nevezetes Schonberg György-é, ki a pozsonyi akadémia al-cancellárja vala; említést érdemel Ernst Ágoston-é 1469-ből, kit a Hussziták vallási gyűlöletből megöltek, és kinek sírköve a padok alatt rejlik.

Remélljük, hogy valamint ezek, úgy a többi szanaszét heverő, és a naponkinti romlásnak kitett siremlékek, a főtemplom javítása alkalmával az emberi talpak köréből elmozdítatni, és más kölapok által, melyeken a sárgaréz-táblák a neveket befogadandják, helyettesíttetni fognak.

Mint egy érdekes faragványi munkát, a góthikának a renaissanceba való átmenetét említenem kell a Bold. szűz szobrácskáját, mely a déli előcsarnok sarkán áll.

A Klarisszák temploma keleti támfalán egy régi faragvány látható, melyet minden iparkodásom mellett sem sikerült megfejthetnem; ha csak Krisztus urunk kínját az olajfák hegyén nem ábrázolja?



40. ábra.

Még két műemlék szabadon áll, mely az idő vas fogának, s az emberek rombolási törekvésének sokáig ellenállt. Mind a kettő a virág völgyben látható; az egyik a Bold. szűz szobra az úgy nevezett dísznó-téren. Pusztán és elhagyatva áll az időbarnította emlék, a szemét és sár pusztájában. Hiányzik minden küldisz, hiányzik a tagozat, hiányzik a fájdalmas szűz a kereszt alatt — mert ezen elhanyagolást kesergi. — Itten többé ujjításról szó sem lehet, itt a virág völgyi katolikusok közérzetének kellene ujjat teremtenie, azt korlátoltatni, környékét illően kiemelni. Ide mellékelek (l. 10. ábra), egy kisebbített fametszvényt, melynek rajzát Schulcz Ferencz barátom, kérésre készítette, úgy mint azt megújítani kellene, ajánlván szolgálatát, annak egyes részeit a műfaragók számára nagyobbban is

sztilszerüleg elkészíteni. Egy régi hagyomány szerint ezen tér a sz. mártoni benczéseké volt; de okmányilag sem a főkolostortól, sem pedig a városi levéltárból nem kaphattam semmi felvilágosítást.

Ezen szoborról azt mondja Korabinszky 103. lapon : „A városi szálloda előtt, mely a bodza-utczába szögletet képez, a város felé áll egy régi gúla, a melynek nagy régisége néhány év előtt frissésszel elcsufíttatott“. Így voltak saját megnyugtatóunkra már a múlt században is férfiak, kiknek érzelmök volt a régiség iránt, és a régi kor emlékeit tisztelték! Egy régi rézmetszeten, melyet a bécsi császári könyvtárban találtam, de az év és a művész megemlézése nélkül, Pozsony keletéről levéve láthatni. Az előtérben a Bold. szűz ezen szobra áll, a rajz szerint egészen négyszögű kövekből emelve; a versek, melyek alatta állanak, annyira érdekesek, miszerint figyelmetlenségnek tartanám, tőlük szives olvasómat megfosztani. A versek ezek :



11. ábra.

So siehet Presburg aus, so ist sein Schloss gemacht,
Wo man das Heiligthum der alten Cron bewacht;
Hier gibt Kunst und Natur sich schwesterlich die Hände,
Sie ist des Königs Sitz, der Sammelplatz der Stände,
Ein würdiger Aufenthalt des Haupts der Geistlichkeit,
Der Cammer und des Raths, so diesem Reich gebeut;
Doch das warum man sie so oft und hoch gepriesen,
Ist dieses : dass sie sich beständig treu erwiesen.

Záradékul még egy keresztet kell említenem, mely a virág-völgyi temető bejárata előtt áll, és egy ritka esemény által épen megmaradt. Ennek rajzát, melyet más egyebekkel Ellenbogen tanár úr számomra készíteni sziveskedett, fametszetben ide mellékelem (l. 11. ábra).

V. Polgári építmények.

Ha már az egyházi épületek, melyek rendeltetésükre nézve századokig változatlanul szolgálhatnának, annyi átépítésnek alá vannak vetve, ám-
bár a község maga, mint gondnok, a fölösleges költség kiméltési szempont-
jából minden újítást restel és ellenez, mennyivel több alkalmazásnak kell mu-
tatkozni a polgári házakban, melyek mindennapi szükségainkra szolgálnak,
melyeknek már anyaguk sem oly szilárd (köztudomásu dolog, hogy a régi
házak többnyire fából épültek); az építésnél pedig sokkal kevesebb munka

és gond fordítottatott reájok, mint az emlékszerű épületeknél. Sokszor az élet szükségletei is változtak; a régi szűk lakások nem csak kényelmetleneknek mutatkoztak, hanem kicsinyeknek és egészségteleneknek is; a miért is gyakran több szomszédházat összevettek, földig leromboltak, átépítettek, mi már azért is történt, mivel az új birtokos hivatalának, üzletének, családjának, izlésének, pénzerejének veté alá az épületet is.

Azért lehetetlen Pozsonyban, nem mondom házat, de házosztályt találnunk, mely még a XVI. század jellegével bírna, még kevesebbé egész szobákat, ajtókat, ablakokat, sőt egy egész felső emelet beosztását, mint milyent múlt ősszel a besztérczei piacon 49 sz. alatt találtam; a hol az ajtóragasztón az 1480-ki évszámot látni lehet, és maga a cseresnfyefa-ajtó is megérdemlené, hogy valamely muzeumban őriztessék.

Talán még sikerül itt ott valamelyik kamarában, vagy valahol a ház-héja alatt valamit találni, mi a régiek lakhelyeire emlékeztethetne; mert az ajtóragasztókon, ablak kereteken, kapuk alatti székeken kívül minden eltűnt, minek a fényűzés-, műérzelem- és ipari remekelésnek ezen kiváló korából fennmaradnia lehetett és kellett volna.

A városház.

Nem dicsekedtünk ugyan avval, hogy városházunk a külföld ébbeli pompás műveivel vetélkedhetnék, még azon külsővel sem bír, mintha ugyan egy öntetű lenne, valamint p. o. hazánkban a bártfai tanácsház, mivel többszörre vétetvén, az átidomításnak jellegét magán viseli.

Az a kevés, mit a városházról okmányilag birunk, Motkó úr közlései szerint abban áll: hogy a várhoz tartozandó első telepítvényeknek gondnoka Jakab, a városház- és tornyának, valamint a Mihály-tornyának építője IV. László király alatt 1288-ban a követségeknél tett szolgálatiért a malomvölgyi, és károlyfalvi telkeket az ujfalusi országutig ajándékba kapta. (P. Z. 1864, 79. sz.) Midőn azután Pozsony 1291-ben szabad várossá lőn, Jakab a város birája lett, és hasonló fia szintén azon hivatalt viselé és a sz. Mártonhoz czimzett iskolát alapította. Hogy ezen család egyike a legkitünőbb patricius családoknak volt, abból tűnik ki, mert Róbert Károly király a második Jakab gyermekeinél keresztapai minőségben, őket gazdagon megajándékozá és Comes melléknévvel megkülönbözteté!

Jakabnak István fia atyai örökségének egy részét elpazarolta, egy másik

részt Izsák zsidónak elzálogosította, egyet pedig Koller Mihály kanonoknak és Knopratbauer András nagyszombati, valamint Malowor Tamás modrai polgároknak engede át. Az első részt a várost vette meg, 447 ar. forintért, Jodók határgrof parancsára 1387-ben, a másikat pedig csak 1421-ben a zálogtartóktól 50 forinton volt képes megváltani.

Egy későbbi okmányból tudjuk, hogy még Zsigmond király 1434-ből a városházba szállt, lovai a ferencziek kolostorában helyeztetek el. Négy ács készített a király számára asztalokat, padokat, és fegyvertárnoka számára fogasokat és hágesókat; a császári széket pedig a városház előtt emelték, min két ács több napig dolgozott. (P. Z. 1858, 146. sz.)

Ámbár a városházán igen sok változás történt, mégis maradtak régi építésének némely nyomai. A régiebb képeken látjuk e városháztoronyt kő folyosóval, jó magas sátorfedéllel, ennek alján a négy szögleten lestoronykakkal. A tornyon csak legalján lehet némi góth tagozatot látni, és benne régi ajtóbálványokat, a többi alkalmasint 1590-ben azon hatalmas földrengés által pusztított el, midőn Bél szerint I. 213. l. a torony talapzatától tetejéig széles repedést kapott; az új sisakot Burgstallernek lehet köszönni.

A mi magán a városházon a régi időből fennmaradt, azt a gyakran említett Autographiák 115. sz. alatti levelen adják; ezen levelet Schulz Ferencz háznkfának köszönjük. A kapuzatnak ujjíását Motkó kapitány Úr 1857-ben indítványozá, és czélszerűen véghez is vitetett. A zárkövek koronás királyképet, az Anjouk czimerét, koronás oroszlányt, mint sisakdiszt, egy királynét, egy infulás papot püspökpálczával mutatnak. Sajnos, hogy a városház többi része ezen kapualjnak oly kevésbé felel meg. A kapu külső részén balra egy kés s egy rőf van befalazva, jobbra pedig szinte két régi mérték vasból oda szegezve.

Azon tervekből, melyek „Delineatio aedificiorum L. R. C. Posoniensi“ a mult század végétől a városi mérnöki hivatalban őriztetnek, kiténik, hogy a városház azon része, mely az Apponyi házhoz közelebb van, régen saját kapuzattal bírt, mely azonban beépített. E kapu fölött vállkövön egy szobrocska áll. A homlokzatnak még egy második kapuzata is volt az utolsó ablak mellett, s ezen kapuzatnak is voltak ülésfülkéi. A felső ablaksor meglehetősen egyenlő a képen, de az alsók egészen különbözők valának, és rendetlenül álltak; a mostani kapu után jött t. i. két nagy ablak, ezek egy nagyobb teremnek adtak világosságot, a termet pedig középen egy erős pillér tartotta; azután jött a második kapu és egy ablak; azután egy félig beépített

ajtócska, gyermekkoromban szappanyos boltnak szolgált, és végre a 3-dik kapu. Innen világos, hogy a városház időnkint három különböző házból összeépítettett, és hogy az ablakok egyenlítése csak későbbben történt.

Az akademiáról vagy egyetemről, melyet Mátyás király II. Pál pápa beleegyezésével alapított, kevés adatunk van. Hogy már 1467-ben fennállt, valószínű; de miután korlátnoka, Vitéz érsek, a király kegyelmét veszté, a király Budára szándékozott azt áttenni. Bél ad radices montis helyezi, Motkó sz. Márton főtemplom környékén keresi, minthogy még 1472-ből egy számadásban egy hidacska említettik, mely az Akademiából a főtemplom temetőjébe vezetett. Továbbá az is bizonyos, hogy Gmatlin asszony háza mögött feküdt. Csak kevés ideig állott fenn, és alapítójának halála után megszűnt; az építmény maga magánkezekre ment át. P. Z. 1859, 226. sz. Ulászló király idejében a hadi készlet lőn benne felhalmozva.

Egy régiebb hagyomány után mondják, hogy a B. Mednyánszky-féle ház, mely Windisch Geogr. 106. lapja szerint magassága miatt Burg-nak is neveztetett, városházul szolgált. Tagadhatlan, hogy ezen épület Pozsony régiebb házai közé számítandó, lehet-e azonban a fennebbi állítást hitelesb adatokkal is bebizonyítani, nem tudom. Ugyanaz áll talán a ferencziek téren álló Pauzer házról, mely előtt az ugró kút vagyon.

A közlött képeken az említett háznak irányában látni egy toronyszerű épületet sátorfedéllel, s meg lehet, hogy a régi vers: Cerne domum, fuerat turris, mely e házon látható volt, de már 1730-ban eltűnt, ezen magasságra vonatkozott.

A városi épületek közé kell a Grün-stübelt, zöld-szobát, vagy a város pinczjét számitanunk, mely tágas termeivel nem csak országgyűlési tanácskozásokra, hanem arra is szolgált, hogy bennök mindenféle ünnepélyek, sőt színi előadások is tartassanak. Wind. Geogr. 112. lap.

Vasárnapi mulatságul és a czéllövésben való gyakorlásul szolgált a lőárók (Schiessgraben talán Büchsenhof? is), ez balra volt a sz. Mihálykapu mellett és egy 1608-iki rézmetszeten egy czéltábla által van megjelelvé

A 40 városi vágószerk a mostani Jánostéren valának, de I. Lajos király idejében a lörinczi kapun kívül helyeztettek el. P. Z. 1857, 240. sz. 1777-ben a hosszú utcában két házból alakítottak újra vágószerkéket, de 1859-ben helyükön a Madarassi-féle ház lőn felépítve.

A régi pénzverde (altes Münzhaus) inkább házak által körített,

közös kapuval bíró térnek, mint egyes háznak vehető. Több ilyen ház is van Pozsonyban, melyek tulajdonosai egyenkint csak egy egy lakással bírnak. Bizonyos, hogy főleg Zsigmond király alatt, ezen ház nagy tekintéllyel bírhatott, és mainap is régi hírnevének köszönheti a figyelmet, melylyel minden pozsonyi iránta viseltetik.

A legrégiebb vármegyeháznak semmi nyoma; mult században a megye háza a hosszú utczában, a Ventur utczával szemben állott, hol később, az új utca át lőn törve.

Ide számíthatjuk a két fegyvertárt is, a felsőt és az alsót. Egyik a Mihálykapu hídjá mellett állt, és a számos fegyverdarabok lajstromát, mely itt őriztetett Rakovszky úr bírja.

A királyi ágyú öntőde, melyből sok löveg, főleg a Hunyadiak alatt, az országba szétküldetett, később a halásztanyánál (Fischkalter) Dejeán-féle házban volt.

A kir. parancsnoksági ház, Commendantenhaus, melynek kapualja goth boltozatával és ülőhelyével szemlélésre méltó, a hosszú utczában fekszik.

A kir. kamara, később országház, a Mihály —, a régi országház pedig, a színháztérre vezető áttérház, a hosszú utczában volt, hol később a kir. 30-ad székel. A kir. helytartósági épületnek alsó részét ma a főstráza foglalja.

A királyhegy, mely ma a Duna partján fekszik, hajdan a kir. magtár helyén állott. Meglehet, hogy ezen domb építtetésének oka az volt, mit Callimachus de rebus Uladislai I. Libr. II. említ: (Rex) tandem sublatus in equum, postquam civitatem lustraverit, progreditur extra portam, ad divi Martini aedem (Albae Regiae), turrimque illic altissimam conscendit, et quam maxime potest, protenso extra turrim brachio, ad quatuor mundi partes, nudatum ensem porrigit, quasi undique regnum tutaturus, aut certe illius fines et ditionem, propagaturus.

A toronyba való kényelmetlen felmászás lehetett annak oka, hogy a királydomb eszméje felmerült.

Milyen korból való az Amphitheatrum vagy szinkör, nem tudom; de a múlt században a linia utczában egy ilyen épület, talán csak deszka-bódé említettetik.

A városi vágóhíd a kir. magtár helyén állott volt; 1760-ban

Grösslingben — későbbben még tovább, távolra az emberi lakoktól, helyeztetett el.

A vesztőhely hajdan a bodza utcza vonalában állott, az uton, mely oda vezetett, volt a búcsuztató kápolna is, hol a kivégzendők az utolsó vallási vigasztalást nyerték.

A Mihály és Lőrinczi temetők a plébániatemplomok lerombolása alkalmával a XVI. század 3-dik tizedében megszűntek. Még a múlt század végén állott a Sz. János- vagy Vallonok-temetője kápolnájával a magyarutczai kapu előtt. A régi András-temető az árvaház mögött feküdt, bejárása az ispotály utczában volt; az újabb a Lazarethom és Ispotály kapu közt feküdt.

A szabad házakat illetőleg a magyar utczában találunk egy városi házat, melyben a szép asszonyok tartózkodtak „wo die schönen Frauen sind“, ezen háznak elöljárója egy mesterasszony vala, ki havankint a városi kamarással a bevétel és kiadásról számot vetett; ekkor, úgy látszik, a szép asszonyok a város részéről több szabadsággal és oltalommal bírtak, mint későbbben, midőn a hóhér felvigyázata alá kerültek, kinek lakása előbb a sz. János téren, utóbb pedig a hóhér utczában volt.

Mindenek előtt fel fogjuk számlálni azon Curiákat, melyek tulajdonosai a fizetéstől mentek valának, de a védművek határozására és kiterjesztésére valamint védelmére is, úgy, mint minden egyéb lakosok, kötelesek voltak.

A papi Curiák közt felhozzuk a dézsma udvart, mint Magyarország főpapjának, az esztergomi érseknek, házát, melyet a Primatialis palota hátsó udvarában kell keresnünk. Itten t. i. mainap is régi falakat, nagy bolthajtásos termeket és az emeletben befalázott csarnokos folyosókat találunk. Ezen épületnek, domus decimalis, első említését olvastam 1384-ből, továbbá 1415-ből (C. dipl. X. V. 568.), mely esztendőben Zsigmond király tiltja, nehogy a dézsmabor máshová vitessék, hanem törvényesen határozott ideig a dézsmaudvarban letartóztassék. — 1438-ban egy pozsonyi kanonok, de curia decimali, melléknévvvel említtetik. Magy. Tud. Ért. II. 140. l. Hogy ezen udvarban a dézsmabor elhelyezésére igen tágas pinczéknek kellett lenniök, kitűnik abból, mert a Hoheneiereket kivéve, a többi 1964 szőlő a primásnak adta dézsmáját. (Pr. Zeit. 1858, 112.) Még egyet akarok említeni, hogy t. i. azon dízsátor, melyet Corvini, Mátyás Fridrik császárral való háborujában használt, a béke alatt ezen udvarban őriztetett. (Pr. Z. 1860, 100. sz.)

Az érsek után a pozsonyi káptalan feje, a prépost említendő. Meg-

lehet, hogy a régi Prépostudvar ugyanazon helyen feküdt, hol ma találjuk, csak hogy sokkal tágabb térrel bírt, mert egy 1311-ről szóló okmányban (C. dipl. VIII. I. 432. és Ung. Mag. 114. l.) ez áll : hogy Herkl (fejér szerint Herdo) bíró, a városi községgel Fülöp prépostnak azon telekért, melyet az a városfala építésére és az árok huzására a sz. Üdvözítő temploma mellett átengedett, egy más telket adott cserébe, mely a prépostsággal szomszédos, és következő határokkal bírt : a prépostságot, melyben a prépost lakik ; másik oldalon a plébániát, és a főtemplomot, melytől nyilvános ut által el van választva. Korabinszky szerint ezen telek a mai prépostsági előudvar lenne ; és a plébániának akkor közel kellett a prépostsághoz feküdnie. Ugyanott állítatik, hogy Hieronymus Balbus prépost, ki ezen lakást kényelmesen alkalmazhatá, Corvin Mátyás és Beatrixtól engedelmet kapott kertet alakítani, mi okból több házat kellett lebontani. Ez lehet ugyan azon palota, melyet a II. Táblán a fő- és klarisszatemplom közt látunk, mely a szomszéd házakon túl emelkedvén, 2 toronynyal diszlik.

Ezen palotában, melyhez más hasonlót Pozsony nem bírt, I. Ferdinánd, Miksával és Máriával tartózkodhatott. 1632-ben Draskovits e házat roskadozása miatt alapig leromboltatta és újból felépitette, miért is fel kell tennünk, hogy a II. Táblán lévő ábra még 1649 előtt, azaz : az Arch. Cosm. kiadása előtt, kellett készülnie. — 1776-ben a préposti udvar ismét egészen újra esinosított, és még akkor egy nagy, közönséges kapuval volt az által ellenben fekvő Jezsuita székházzal összekapcsolva.

1388-ban Lőrincz prépost saltói Venturini Jakabnak kertjéből egy darabkát engedett át, mely a szögletben a kuttal szemközt feküdt, és Jakab házát érinté ; ezért Jakab a prépostnak Narg nevű szőlőjének bérét, elzálogosítá. (C. dipl. X. VIII. 280.)

Kis-prépostudvarnak a múlt század utolsó tizedeiben nevezték azon káptalan házat, a mely az egyháfiköz szögletháza és a kántor háza közt



12. ábra.

feküdt. Ma úgy híznak egy földszinti házacskát, mely a domb-utca felé van, köröskörül a tető alatt körívtű párkánnyal bírt (l. 12. ábra) melynek nyoma még az udvarban és a szomszéd káptalanhoz folyosóján látható. A leg-

közelebbi házacska is bír párkányzattal, mely számárhát ivü, és még részletenkint eredeti minőségében fennmaradt.

A plébánia-udvar hajdan a prépostság szomszédjában, jelenleg a szűz köz szögletén fekvén, két házból alakult, melyek egyik kapuja a klarisszák utczája felé nyílik. A felső ház csak a plébánia közben látható erkélyig terjedt, és valaha alkalmasint az udvari lépcsőnél és a szemközt álló folyosónál el volt választva. Az erkély régi, nagyobb ablakai, valamint az alatta létező kisebb is, ágtagozattal vannak ékesítve.

Jobbra a felső kaputól, a szomszéd kanonok ház felé, kert volt, kis ajtóval az utcára, egy másikkal, mely a kapualj alatt nyílt. A belső kapu csúcsives, 2 ablak az udvarban négyszögű és kökeresztel van ellátva, mint ezt a felső magyarországi városokban gyakrabban találjuk, még egy csúcsives pinceajtó is fennmaradt.

Az alsó háznak köröskörül régi folyosója van, mely kőtartókon nyugszik. A Klarisszák temploma felé 2 sor ablaka volt, melyek némelyikén a vakolat alatt a régi tagozat észrevehető.

A többi kanonokház is, valamint a kis prépostudvar igen igénytelen lehetett, és alkalmasint hasonlók voltak azon két—három ablakú emeletes házakhoz, milyeneket más káptalanokban rendetlenül összehalmozva találunk, s melyekből időnkint az udvar vagy a kertnek, mely minden kanonok háznál volt, beépítésével lassan lassan kényelmesebb lakás készült.

A kanonok házak, mint Curiák ellen, Zsigmond király alatt 1405-ben (C. dipl. X. IV. 402) terhes panaszok emeltettek. Akkor t. i. Rwenwarder Ulrik, a bíró, és Conrad, a városi jegyző, szót emelnek a kanonokok szolgálai ellen, kik büntetteik után uraik házaiba menekülvén, a világi törvényt ki akarák kerülni. 1406-ban parancsolá ugyan a király, hogy kiadassanak és a nemesi telken is üldöztessenek; hanem ezen parancs, úgy látszik, oly kevésbé vétetett tekintetbe, hogy azt 1418-ban (C. dipl. X. VI. 190. l.) ismételni szükséges volt.

A pannonhalmi Apát- és conventnek is volt egy szabad házrésze. Ezt ő 1309-ben egy polgárnak 28 márka ezüstért adta el, mely összeg valóban figyelemre méltó, és a telek nagyságáról tanuskodik, ha meggondoljuk, hogy azon időben 8 arany forintért lehetett házat venni. Ezen somát az apát arra használta, hogy hátralévő 30 évi pápai adót letörlesztesse.

A sz. kereszt Ciszterciták Péter kanonoktól 1307-ben ennek há-

zát és telkeit a Mihályutczában vették meg (C. dipl. VIII. I. 618 l.). Ez a katalinudvar.

1378-ban Miklós, Jakab fia, Jánosnak, a pilisi apátnak, házát a régi toronnyal a piacon, a városház közelében 400. ar. forintért elzálogosítja (C. dipl. IX. 283.). 1384-ban ugyanazon Apátot 3 házba bevették; ezek egyike a piacon a városház szomszédjában állt, a másik Peternhaus a belső városban circa portam (S. Laurentii?) iuxta domum Jacobi filii Roscher ab una, ex aliaque parte penes curiam decimalem, végre a harmadik vulgo Mairhoff dicta Duna-Neysidl külvárosban feküdt (C. dipl. X. I. 177.). Ezen kívül még több ház fizette az Apátnak a telekadót.

1309-ben volt Lantelinusnak, az ispotályosok praeceptorának sz. Antal szerzetéből, kőháza egy kisebb házzal és várrekeszszel (Zwinger) és fürdőszobával. (C. dipl. VIII. I. 622.) 1428-ban a külvárosban fekvő kóroda a Hussziták által fölperkeltetett, u. o. X. VII. 141.

A mária völgyi, vagy fehér-barátok háza (Weissmönchenhaus) a hosszú utczában, annyira ki van vetkőztetve régi jelleméből, hogy csak egy kápolna-felírás tanuskodik hajdani birtokosairól. Ezen Curia Rozgonyi László-é volt, ki 1470-ben egy részét a pálosoknak elzálogosította, a másikat pedig Rozgonyi Ilona consentiente Rege nekik ajándékozta.

A világi urak szabad házaira átmenvén, mindenek előtt a király házait kell említenem. Azok egyike 1439-ben Szűcs (Kirschner) Ulrik és Flinz Miklós háza közt állott a város első részében; a másik a sz. lőrinci plébánia mellett volt; egy harmadik Trallats Anna pusztza földje és Lachhüttel Miklós-é közt; a negyediket vette Zsigmond király a Vedritzen Litteratus (Deák) Miklóstól és 1430-ban ajándékozta Jakab cseh gépésznek; végre még egyet, ha nem ugyanaz az említett, a Vedritzen, ez a főtemplom egyházfiának 40 denárral és 2 tyúkkal adózott. (Motkó, P. Z. 1858, 112 sz.) Egészen másnemű lehetett azon királyi ház, melyet Imre király az esztergomi érseknek azon föltétel alatt ajándékozott, hogy ott a király maga időnkint szállásolhasson. C. dipl. II. 324 és IV. II. 374.

Ugyan a Vedritzen a királyi ház közelében feküdt a királyi fürdő is, mely a Hambotféle alapítványnak (ez sz. István király tiszteletére alapított) 3 font denárral és 6 tyúkkal adózott.

Hol feküdt Stibor vajda haza! melyben 1442-ben 41 fegyveres

szállást kapott; hol Ranes városbíráé, ki Erzsébet királynéhez való ragaszkodása miatt magát megörökítette, s kinél Schlick főkorlátnok 1434-ben lakott? hol Domonkos dévényi várkapitányé, ki a császár főudvarmestereét magához fogadta?

Ezekre, és sok más hasonló kérdésekre jelenben nem vagyok képes felelni, de azért el nem csüggedek, meglehet, hogy a legközelebbi időben, midőn levéltáraink bő adatai ismeretesebbek lesznek, ezek is fel fognak derítettetni!

1324-ban szó van Hertwik bírónak háza vagy tornya szomszédságáról (C. dipl. VIII. II. 576); 1337-ben a katalinudvar igazgatója említetik; (u. o. VIII. VI. 142.) 1347-ben Eysenreich Domonkos Konrád a Söndorfi bíró fivére eladja annak a ferencziek kolostorával szemközt lévő házát Dyeparti Jakab bírónak 130 font régi bécsi denárért. Ezen házon látjuk még mainap is a régiség nyomait, és talán ugyanaz, melyen 1768-ban Korabinszky szerint toronyka volt, és ezen felírás állott: „Optima sapientia, meditari mortem.“ Ebben laktak, midőn Schellendorftól a városba bevezettettek, a ferencziek, míg kolostoruk felépült. u. o. 36. l.

1383-ban a ferencziek temploma közelében Mendul Traleth a posztónyíró lakott. (C. dipl. X. VIII. 125.)

László, a pozsonyi alkapitány elleni megfertőztetési perben 1383-ban a tanúk egy része azt vallá, hogy a megbecstelenített Katalinnak szülési háza a várhoz tartozandó részen áll, míg róla mások azt tanúsíták, hogy a város telkén fekszik. u. o. 127. l.

1397-iki évben Berzethei Miklós perében Hemerhay curiája említetik. u. o. 438. l.

Az új fürdőház (neue Badstube im Zwinger) alkalmasint a mainap úgynevezett altes Badhaus már 1440-ben létezett, (P. Z. 1858. 19. sz.).

1552-ben a szögletház, mely a várhegy lábánál a várbeli út mellett fekszik, (Wind. Ung. Mag. I. 119. l. szerint Szeleczkyféle ház) János, II. Lajos király természetes fiáé volt, és Ferdinánd király által minden tehertől fölmentetett.

Bizonyosan igen érdekes lenne megtudni, hogy királyaink gyakori és hosszabb tartózkodásuk alatt hol laktak Pozsonyban? Míg a legtöbb tudósítás egyedül ittletüket említi, Erzsébet királynéről tudjuk, hogy

1441—1442-ig a venturutczában a hajdani Spindler házban lakott; ezen házat a városi tanács kényelmesen elrendezteté, és udvarait kertté változtatta. Bél I. 159. Ezen ház mintegy vár-tornyokkal volt erősítve, és a monda szerint Beatrix királyné is itt lakott 1477—78-ig.

Az Auerházzról mondja Korabinszky 35. l. hogy Mária királyné, a szerencsétlen II. Lajos özvegye, ide szállott, midőn Thurzó nádorral Budáról feljött; Rakovszky adatai szerint pedig 1526—1528-ig szintén a Spindlerházban lakott.

Minthogy Pozsonynak kevés nagyobbyszerű háza volt, azt gyanítja Bél, hogy a többi fejedelem is alkalmasint ide szállott. II. Ulászlóról csak azt olvassuk, hogy szállása leégett, de hol volt ő és a lengyel király szállva, nincsen megemlítve.

Igen könnyű volna a legrégebb időből háztulajdonosokat felhozni, mert ezek a telekkönyvekben megvannak, mivel ez azonban jelenleg nem feladatom, fenntartom magamnak, hogy ezen feladatra máskor visszatérhessek.

Régi házak közt a Weiten-Hofot, hol Zsigmond király alatt ágyu öntőde volt, talán a mostani Jurenák-féle ház; a Zsidó-imolát — az Ursulinák zárdájának egy része a nagy kalapos utcában; a régi izasztó-fürdőt a halászkapunál, a törökfejet ugyan ott, a német iskolaházat sat. akartam még felhozni.

A legrégebb évszámot a lakatos utcában szemközt a kuttal találtam, hol a kapu alatt egy kőlapon 1466-ik évszám látható. A falban ugyanott talán jobb helye lenne, hogy a járókelők által ne csiszoltassék. Egy másikat a Venturutczában, szemközt a kis káptalan utcával találtam 1569-ből.

Pozsony mostani alakjáról nem szabad arra következtetést húzni, miképen nézhetett ki ezen város 4—5 száz év előtt, azt az egyet kell megengednünk, hogy olyan tekintélyes város mindenben előbbre haladta korszellemmel, és hogy itt is minden, mi másutt czélszerűnek tartatott, ha bár kicsinyben is meghonosított. Így p. már 1473-ban a kövezés be volt hozva, és 1494. a főpiacot Péter, a sopronyi kövező mester, 10 font denárért kövel borítá. Pr. Z. 1860. 100. 151 sz.

Ámbár nincsen okunk kételkedni, hogy a régi házfalaktól még igen sok fennmaradt, még is bajos a háztelkek oly nagy különbsége mellett, a sokféle átépítetések, alkalmaztatások és változások után a lakházakra nézve egy általános törvényt kitalálni. Minthogy a régít csak legujabban kezd-

ték becsülni, nem csoda, ha régiebben minden régit, mint haszontalannal, rosszal, izléstelenül egyértelműt, lerontottak, vagy annyira, hogy többé reá nem lehet ismerni, megcsönkítettek elmázoltak.

Minthogy a házak száma az utolsó századokban alig egynehánynyal szaporodott, a szűkebbek egyedül az által növekedhettek, hogy a házak mellett kertek is beépítettek. Bizonyosan fogjuk tehát a legrégebb házakat a mellékutczákban találni, hová az ujjaépítés vágya nem igen juthatott.

A térek és utcák igen szabálytalan alakja mellett lehetetlen itt azon keskeny-hosszú házakat találni, melyek a felső-magyarországi városokban oly annyira jellemzők, mint azokat Henszlmann nem rég a pesti Lloydban leírta.

A mi nekem a pozsonyi házaknál leginkább feltűnt, és az újabb építményektől leginkább eltér, ebben áll : hogy majd minden régiebb háznak két kapuja van, egyik az utcára szolgál, a másik az udvar felé néz. Ezen kapuk a kapualját egészen elzárják és előcsarnokul idomítják. Sok helyen a kapu ajtóvá változtatott át, az által, hogy a kapu egy részét szobává, kamrává vagy boltocskává átváltoztatták; de a falban lévő ülőfülkék seholsem hiányzanak. Legtöbb helyen még a másik kapu sarkait valamint a válköveket is láttam. Valószínű, hogy ezen belső kapuk üveglapokkal voltak ellátva, és a köztük lévő tér bormérő helyiségül szolgált, mivel a polgárság mérő joggal bírt. Mainap is sok helyen, főleg a külvárosokban a kapu alatt ülnek a vendégek, az ülőszékeket pedig a lecsaptatható asztalok és padkák pótolják.

A másik, mi itt feltűnik, a folyosó csarnokok, melyek egyes erős pilléreken, vagy több kerek karsu oszlopokon nyugszanak, és két vagy három emeletűek. Ezek szabadabb, légjártabb, néha árnyékosabb helylyel kínálnak, és némely foglalkozásra mintegy teremtvé lenni látszanak; miért is újabb időben sok helyen üveggel elzárva, szobácul vagy előszobácul használtatnak.

Ezen loggiák voltak-e oka annak, hogy Mallet 1683-ban írt munkája IV. köt. 140 l. Pozsonyról így nyilatkozik : *La ville est très-peuplée, et l'on y voit quantité de Marchands Allemands et Italiens, qui de jour en jour s'y viennent établir. Les Italiens y on fait bâtir quantité de Maisons à l'Italienne, qui contribuent beaucoup à l'embellissement de la ville?*“ Ámbár sokat kutattam, még sem tudtam olyasminék nyomára jönni, mi az esztergomi és budavári „platea Italianorum“ vagy más magyar városok „vicus latinorum“ olasz utcáznak megfelelt volna, sőt inkább alig tudtam barátaimmal együtt több olasz

család nevet feltalálni mind ezeket : Calotta, Ramasetta, Gerometa, Cagniana, Belloni, Debiasi stb.

Tehát a számos loggiák, és az itt ott feltűnő tűzfalféle homlokzatok, utczára néző magas ormok nélkül, lehettek azon indokok, melyek a fekete-barna orom deszkákhoz és az utcák közepeig kinyúló esvetőkhez szokott utazót arra birták, hogy ezen építményeket olasz modoruaknak nevezze. A mi e házakon még igen gyakran előfordult, voltak azon pallás-erkélyek, melyek udvar hiányában arra szolgáltak, hogy alattok alkalmazott csiga segítségével a holmik a házfedél alá vonathassanak. Ezek gyakran festett deszkákkal voltak ékesítve; és különféle ájtatos versekkel díszesítve, mint ezt Schölnast úr házában láttam, későbbi időből ugyan, de bizonyosan csak a régiebb szokás és példák szerint. A múlt századbeli felírás így hangzik : „Anno 1700 den 9 May frue umb 7 Uhr durch einen schlimmen Menschen das feur Auskommen“; és egy mondatszalagban :

„Jesu Muetter voller Gnaden
Vor feuersbrunst uns bewahr,
Jesu liebes Kindelein
Lass dier das Haus befohlen sein
B W.“

Alatta a nap és csillagok vannak.

Kőfaragó munkákból igen kevés maradt fenn régiebb házainkban. A városház homlokzatán az Apponyi ház felé egy alak látszik vállkövön állva; az udvarban a kapu fölött kis alak mutatkozik, hasonló ahhoz, mely az Eimer-féle házon vagyon, Korabinszky-tól „das Männchen in der Reihe“-nek nevezetik, és az 1516-iki vizárnak magasságait mutatja, midőn a Duna partjait $1\frac{1}{2}$ öllel áthaladta. Valakitől hallottam hogy ezen emberkének Ottokár jelenlétét valamely városban jelentik! A Walterskirchen házban a kapu alatt egy kötartó hever, mely szörnyfejbe végződik, mint ilyeneket a régi várak erkélyein látunk. Korabinszky korában volt a posta-utca szögletén régi szögletkő héber (?) írással, sz. János szobra kettős arczczal; az élestárnál püspöki alak 1516 évszámmal stb.

Tagozatokat a házrészekben találhat a szorgalmas kutató, bár azok is ritkábban fordulnak elő.

Régi kapúk tagozattal ezek : a városházé, 25. számú házon (mai számítás szerint) a ferencziekkal szemközt; a régi pénzverdeé; az alsó plébánia kapu, a belső a Scharitzerházban stb.

A belső vagy második kapunak nyoma meg van : a Corporis-Christi kápolnánál, a régi Burgban; a nyergesutczában a 182- és 183-ik számú házakban; 202-ik sz. a hosszú utczában; a régi pénzverdében, 19-ik sz. a hófehérutczában, a kir. parancsnoki házban stb.

Hátul az udvarban fordul elő a második kapu : 18. sz. a ferencziek terén; 160. sz. Mihályutczában és 179. sz. a.

Üléseknek való kapu alatti fülkéket látni : a városháznál; a Burgban hajdan 12 volt, mainap csak kettő maradt meg; a nyerges utczában, a parancsnoki házban, 182. és 183. sz. a.; 105. sz. a. gróf Erdődy házban a Ventur utczában; befalazva a régi pénzverdében, 29. sz. a. a lakatos utczában, a Scharitzer házban stb.

Régi ajtók : Corporis Christi kápolnán a kapu alatt; Mihály utczában Zechmeisterházban, és 179. sz. a.; 106. és 108. Venturutczában; 41. sz. hófehérutczában; 19. sz. a. a ferencziek terén, Pansiri házban a ferencziek utczájában; a régi fürdőházban stb.

Góthizlésű ablakokat találtam : 105. és 108. sz. a Venturutczában, Mihály- és lakatos utca szögletén; 18. sz. a ferencziek terén; 22. sz. hófehér utczában; 42. sz. a. az Ursulinák házában kis kalapos utczában. Nagy kalapos utczában Stögerházban, 45 sz. szent János utczában stb.

Ezen házak közt legtöbb loggiákkal is bir több emeletben. Így a nyerges utczában 181. sz. a. a bejárásnál be vannak építve; 182. és 183. sz. a. ugyan ott 2 emeletes kerek oszlopokkal; Mihály utca Zechmeisternél a kapuzat alatt, és hátrább az emeletben; Trásy és Pansiri-féle házban a ferencziek utczájában; 18. sz. a ferencziek terén, 19. sz. a. a hófehér utczában; a primási palota hátulsó udvarában; 105. sz. a. a Ventur utczában stb.

Egyes pillérek az udvarokban : 187. sz. a. a hosszú utczában; és 91. sz. a.; künn az utczán 24. sz. a. a ferencziek terén. Ezen pillér Corvinus Mátyás idejéből való, mert egészen hasonló azokhoz, melyek ezen nagy király czimerét hordozzák.

Itt felsoroltam mindent, mit többnapí vándorlásom alatt Pozsony téreit, utcait és házait átbarangolva, góth tagozatu faragványokból találhattam. Igaz, hogy nem sok, sem valami nagyszerű, de mégis valami. Legalább fogják tudni a régészet barátai, hogy 1865. őszén mit lehetett Pozsonyban ilyenekből látni.

VI. A kisebb művészetek műemlékeiről.

Ámbár nem merem állítani, hogy azon műemlékek, melyek ezen irányban Pozsonyban fennmaradtak, a pozsonyi művészek ügyességének és izlésének maradványai; ámbár sokról föl kell tennem, hogy a törökök elől ide menekült püspökök és egyháznagyok emlékei és ajándékai : mindazonáltal semmi sem tartóztat vissza kijelentemem, hogy Pozsonyban, mint olyan városban, mely már a XIII. században áruállítási joggal bírt, melynek kereskedelmi jogai királyi okmányok által biztosítva voltak, ritka virágzásnak és jóllétnek örvendett, a művészetnek, mint a gazdagság követőjének már jó korán kellett emelkednie, virágzania.

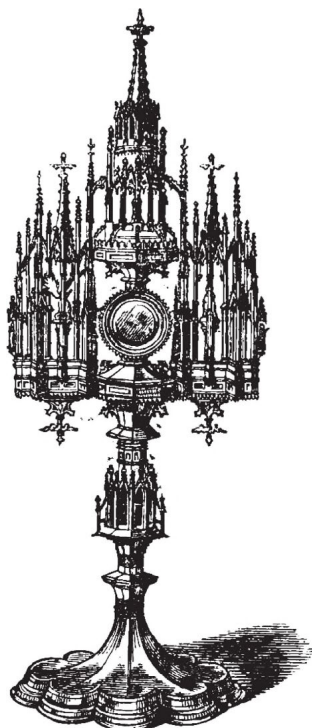
Ha valamely országnak annyi aranya van, mint honunknak, nem csoda, ha benne az aranyművészet a többi iparágok közt oly tekintélyes helyet foglal el, mint minálunk. Ismerünk okmányainkból aranyművészeket, kik királyaik kegyelméből nem csak nemességet nyertek, jószágokkal megajándékoztattak, hanem még magasabb hivatalokra is emeltettek.

Milyen fokon állhatott nálunk ezen iparág, mutatják azon számos ajándékok, melyekkel Pozsony, más városok példájára, nem csak új évre, de egyéb alkalmakkor is uralkodóinak kedveskedett.

A másutt vett arany- és ezüstműveken kívül, csak az 1464-ben passau-i Jakab zsidótól vett két ezüst serleget hozom fel; az asztalokat, melyeket András mester Pozsonyban készített, és 2 ezüst poharat; 2 billikomot Vorster Györgytől Budáról; 1490-ben Eötvös (Goldschmied) Mátyás és Jánostól ezüst, aranyozott billikomokat; ilyeneket Brandl zsidótól; 1502-ben egy diszművet György aranyműves mestertől; drága készletet Partlin mestertől stb.; mind ezen diszműveket Motkó ur a kamarai számadásokból gyűjté össze, miből kitűnik, hogy ezek lelkiismeretes tanulmányozását, annak, ki városunk és így hazánk egyik tekintélyesb részének ipari történetét írni akarja, eléggé ajánlani nem lehet.

A mit az egyházi diszkészletekből találtam, itt csak röviden szándékom érinteni, minthogy ezen tárgyak a régészeti tárlaton úgy is szemlélhetők lesznek, és okadolt jegyzékben külön fognak leíratni.

Minden műemlékünk koronája a főtemplom nagy arany szentségmutatója, melynek leírása a „Mitth. der kk. Central-Commission für Bau-



13. ábra.

denkmale“ kijött, s melynek igen sikerült fametszetét ide mellékelem (l. 13. ábrát).

Ezen diszművön kívül van még ezen szentegyháznak számos szép kelyhe, melyek közt csak egykettőt akarok előszámlálni; egyiken ezen írás áll: **§ ih̄s § autem § transiens § per § mēdium § illor̄z jbat**, a gomb melletti hatszögű hasábon megfordítva ezek találhatók: **† maria**; a másikon a gombon előszökő rózsácskák vannak, a kupán magán díszes filigrán mű vagyon; a harmadikon a filigrán a zománcczal vetélkedik; a negyediken IESUS és MARIA látható, a foglалás régi, a kezdetleges zománcz zöld és kék; az 5-iken a hasáb fölötti betűket: **fonsn** (?) nem tudom magyarázni; alúl **mariah** áll; a hatodikon ismét a filigrán munka tűnik fel, a lába ujjabb; a hetedikon filigránműből négy karély és szőlőlomboszat van; a nyolczadik ujjabb,

1645-ből való, és a Bálvány szakállosi egyház tulajdona volt.

Ezen tekintélyes műkincs, egy legujabb lelemény által, mely Heiller Károly örkanonok úr alatt földöztetett fel, annyira szaporodott, miszerint a pozsonyi káptalan egyházi készletét országunk egyéb ilyen gyűjteményei mellé bátran állíthatjuk.

Egy fölötté gazdag kehely a csász. ipar muzeumban is volt kiállítva, és feltűnik nem csak zománcozott apostolok képei által, hanem még inkább azon számos szobrocska miatt, melyek rajta láthatók; ehhez a régi patena is meg van. A második valamivel ujjabb, de a rajta látható filigrán munka mindenesetre igen kitűnő; a harmadikon a kupán halhólyagos ékítmény van alkalmazva; a gomb fölötti és alatti hasábon: **ih̄cvs** és **maria** olvasható. A patena hátulsó részén későbbi felirással ez áll: ECCLAE · WESPRIN.

Ezen kincshez még egy szép bursa való felirása így hangzik: GEORGIVS REIZER CANONICVS ET PAROCHVS POSONIENSIS FIERI


FECIT; MDLXXXV; és tovább: ECCE AGNVS DEI, QVI TOLLIT PECCATA.

Továbbá egy ékesség, t. i. valamely fiatal Rosmar felső kapcsa, mely megfordított fogaiival csónakhoz hasonlít; egy aranyozott mennyezet alatt egy borostyánkő szobrocska ül, körirata ez:

sca katherine ora p nobis.

Az egész négy lapos lánczon függ. Mi ezen kincset annál érdekesebbé teszi, azon adat, melyet Rakovszky urnak köszönhetek, és mely tanúsítja, hogy ezen műdarab a Corporis Christi társulaté volt. „Item ain leuchter aus ain Helfant zand mit einem Sibrein vergolten tabernakel, darin ein agstanes pild, und ain an ainer Silbrein vergulthen chetten zu ainem stab. Ezek egy 1349-iki jegyzetből vannak véve, mi által ezen kincsnek nagy régisége is meg van határozva.

A többi tárgyat, minthogy sokkal újabb szervezetűek, itt hallgatással mellőzöm.

A ferencziek kolostora kincstárában szintén több érdekes műtárgy látható. Legelső helyen emlitem a kisebb, de stilszerűen gyönyörű szentségmutatót, és a hét pompás kehely között egyet, melynek filigranművezete bámulatot érdemel. Egyiken ezen körirat van: § **calix** § **sancte** § **crucis** §  § **cc-**
§ **clerie** § **Q agricensis**. A hasábokon lévő írást nem tudom megfelejteni. Egy másikon e helyen **ihesus** olvasható, ismét máson a Pethe Lászlótól való ajánlás.

Szintén oly régi mint ritka a góth ezüst thuribulum, mivel a füstölők egy általán az egyházi ritkaságok közé számíttatnak.

Fennebb említettem, hogy a gazdag Kláriszák egyházi kincsei elárveréltek; a 3 láb magas ezüst szentségmutatót a német Jahrendorfi plébánia vette meg, és általam a „Győri történ. és regész. füzetekben” leíratott.

Ámbár későbbi időből való, de történelmileg emlékezetes a pozsonyi lövész társulat billikoma, melynek fődőjén egy magyar áll zászlóval paizssal, és 1685-ik évvel; a pohár oldalán két kerek keretben Pozsony és Érsekújvár látszik domborművilleg előállítva. Azonkívül Reingrueber János, mint lövészmeister, és Katscher Mátyás, mint lövészhadnagy, említetnek.

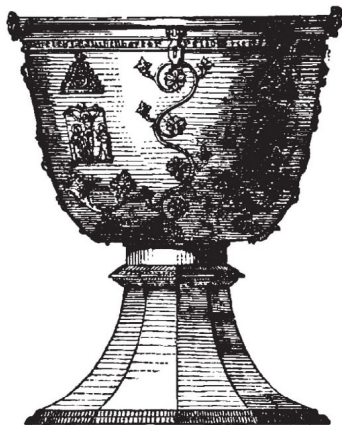
A szent edények pompájának semmit sem engedtek azon szent könyvek, melyek az oltár körül használtattak, u. m. az Antiphonálék, Gradualék, Evangeliumok, Zsolozsmás könyvek stb. Ezekből, valamint a pozsonyi káptalan,

úgy a sz. ferencziek könyvtára is igen diszes példányokat őriz, hol az elsőkoru nyomtatványoknak is egész könyvtára feltalálható.

Az üvegfestésnek maradványai a főtemplom ablakjain már 1667-ből valók. Krisztus Urunk keresztelése alatt ez áll : IOANNES GITLER RAEDS-
VERWANTER UND KIRCHENVATTER 1667. Ez után következik még Sz. Márton, Sz. Miklós, Iesus, Sz. József stb.

Az aranyművészettel hajdan a vésnökiség is volt belsőleg össze-
kötve, úgy hogy az aranyművesek egyszersmind a királyok pecsétjeit is készí-
tették. Nevezetesebbek a pozsonyi káptalan régi pecsétje, melyet Ipolyi a
bécsi „Mittheilungen d. k. C.-Comm.“ kiadott, és Pozsony városának négy
rendbeli régi pecsétje, melyekből kettőt fennebb közöltem, és még más kettőt is
a császári Muzeumból legelőzékenyebben használatul kaptam.

Nem kell említenem, hogy ugyanazon mesterek a pénzverde számára is
készítették a szükséges bélyegvasakat, főleg azon időközben, midőn a város
pénzverési jogával élt, t. i. 1384-től 1430-ig; mikor szükséges volt, hogy ezen
mesterség helyben gyakoroltassék.



14. ábra.

Mint a rézüntésnek egy régiebb, na-
gyobb művét közöljük mellékletben 14.áb.,
melyet Ellenbogen rajztanár urnak köszön-
hetek, a főtemplom keresztelő kútját. Ma-
gassága 2' 10 1/2'', szélessége felül 2' 4'',
husa 1 1/2''-nyi. A felírás így hangzik :
† **ano** § **boiſmi**⁰ § **ccccm**⁰ § **ix**⁰
(egy keretben a sas szentfénnyel, a sza-
lagban IOHAIQVS ?) **tercia feria** (a
keretben a szárnyas oroszlány a szalag-
ban LVCAS ?) **ante** § **die** § **viti** § **m**⁰
(a keretben a szárnyas tinó, a szalagban
MARCUS ?) **sactus** § **martinus** §

(szárnyas angyal, a szalagban MATAUS) **ulrich rauchenbarter** § **pri**
§ **des** § **ceiten** i § **n** § **r** § **i**; az az : Anno domini MCCCCIX. terciā feriā
ante diem viti martiris. Sanctus Martinus. Ulreich rauchenbarter pei des cei-
ten · Jezus · Nazareus · Rex · Judaeorum.

A keresztelő medencze díszítménye áll a feszület mellett álló sz. János és
a bold. szüzből, kik lombozat között háromszor ismételtetnek.

A harangok közt az elítéltek harangja (Armensünderglöcklein), mely a a városház egyik tetőerkélyében lóg, a legrégiebb és joggal a XV-ik századba teendő^{*)}. Körirata ez : Iramló vadkecske (?) után **Ich § dem** (vadkecske) **namen § phesus** (vk.) **maria §** nem olvasható talán **hoff** (Jósef?) vagy **goff** (goss? vd.) **ich § maister** (vd.) **weif § mausser**. Hogy állatokat, p. o. sárkányokat, kereteket pecsétekkel stb. az írás közé kevernek, nem ritka dolog. Ezen harangnak magassága 14'', koronájánál átmérője 10'', aló nyílásánál 18'', és körülbelül 1 mázsányi lehet.

Legközelebb ehhez áll, a Mihály-tornyán a kisebbik harang; felírása így hangzik :

HANS · DINKHELMAIR · IN · WIEN · HAT · MICH · GOSSEN · IN
GOTTES · NAM. PIN · IN (?) · GEFLOSHEN · és : DAS · IST · MEIN
GELIEBT · SON · AN · DEN · ICH · EIN · WOL · GEFALLEN · HABE
DEN · SOLLT · IER · HEREN. 1589.

Ezután alkalmasint legrégiebb a Klarisszák nagy harangja ezen felirattal :

Ave Maria heis ich
Wind und Weter Verdreib ich
Der Kirchen dien ich
Zu Gotes Wort ruf ich. 1618.

Az oldalon áll : Magdalena Englinā Abbatisa Hat mich Giessen lasn ;
alúl : GEORGIUS (?) ARNOLD GOS MICH.

Ezekon kívül Pozsony számos harangja közt csak kettőt ismerek még, melyek a XVII. századból erednek és Herold Boldizsártól, t. i. a hatodik a főtemplomban 1675-ből, és a nagyobbik a Mihálytoronyban, mely Pozsonyban ugyanattól öntetett 1679-ben.

Hogy Pozsonyban nem csak harangokat, hanem ágyukat is öntöttek már, a Büchsenhof név mutatja, melyben főleg 1440-, 1441- és 1442-ben 4 egész 6 ágyú mestertől nem csak Pozsony, hanem Sopron és Győr számára különféle nagyságú ágyú öntetett. Motkó P. Z. 1858, 261. 146. szám.

A főtemplomban létező nagy sárgaréz gyertyatartó melynek tömör lán-

^{*)} Nem fogunk csodálkozni, hogy Pozsonyban oly kevés régi harang van, ha a többi fatumon kívül, mely a harangokat rendesen éri, meggondoljuk, hogy a sz. mihályi és sz. lőrinci templomok 6 harangját egyet kivéve ágyúk öntésére felhasználták, vagy a város falai megerősítési tőkét szaporítandók, eladták. I. Rakovszky Magy. tud. értek. II. 155. 157.

cza csupa 2-féle tagból áll, alkalmasint néhány száz évet számlál, az újjítási korszak bizonyosan cikornyásabb alakba öntötte volna.

Említenem kell azon medenczét, mely az evang. lyceum könyvtárában őriztetik; ilyen féléket keresztelő medenczéknek nevezék, és eddig olvasatlan írásaikkal mind a kül-, mind a belföld régészei sokat vesződtek. Véleményemet ezekről az Arch. közlemények III. kötetében nyilvánítottam.

Lakatos munkákból csak a csinos szentségház ajtaját ismerem, mely a csász. iparmuzeumban kiállítatván, közfigyelmet gerjesztett. Készülhetett a XVI. század elején: Sigmund Fischer Schlosser in Wien által. A közepén levő czimer (hasznoló a főegyház kincstárának egyik bolthajtásán levővel) II. Ulászlóé, a szögleteken levőket lehetetlen volt megfejtenem.

Van a Zechmeisterházban egy, bár nem igen régi vasajtó, a Trásyházban régi lakat, Pauerházban régibb vasrácszat csinosan kidolgozva; végre hallottam, hogy a városházánál is egy érdekes vasajtó van, de mivel egy nagy, nehezen elmozdítható kép függ előtte, eddig közelebből nem láthattam.

Az ács munka nem tartozik ugyan a kisebb művészetek közé, mindazonáltal elhallgatnom egy ügyes gépészt nem lehet, kinek Zsigmond király ostromgépei miatt, jutalmul saját házát a Vedritzen 1430-ben ajándékozta (C. dipl. X. VIII. 622). Az adomány levél így szól:

Sigismundus . . . Jacobo Bohemo Magistro Carpentariorum nostrorum ob . . . servitiis per eum Claritati nostrae in directione laborum aularum nostrarum mechanicae artis Magisterio ex diversis lignaminum compagibus mire compositorum, verum etiam in nonnullorum fortaliciorum nostrorum et Machinarum e multis lignorum congeriebus artificiosa erectione et sudorosorum eorumdem operum placabili consummatione exhibitis et impensis; quendam domum nostram in suburbio Civitatis nostrae Poson in vico Vedrycz vocato habitam, alias per nostram Maiestatem a Nicolao Litterato . . . Cive ipsius Civitatis nostrae Posoniensis pretio emtam . . . cum omnibus suis aedificiis . . . praefato Magistro Jacobo Bohemo . . . dedimus . . . cum facultate liberrime de ea disponendi.

Végre elbúcsuzom kegyes olvasómtól, nem mintha azt hinném, hogy mindent elmondtam, a mit Pozsonyról régészeti tekintetben érdekeset mondani lehet; nem mintha kételkedném, hogy mondtam valamit, mi nincsen egészen megalapítva, sőt hiányos is; de mentsen ki a jó szándék, az ezen munkához

kimért igen rövid idő, a siettetés és folytonos sürgetés, végre azon váratlan akadályok, melyek az utolsó perczekben élém gördítették.

Vegyéek őszinte, szives köszönetemet Motkó és Rakovszky urak, kiknek neveivel az olvasóm majd minden lapon találkozott, kik gazdag tudományos kincstárukat valóban ritka előzékenységgel és minden tartózkodás nélkül előttem kitárák, úgy szintén Ellenbogen és Feigler Ignác urak is, kik sokszor igen terhes kutatásaim alatt legbarátságosabban támogattak és munkálkodásomat elősegítették.
